

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 4, No.56, Winter 2023

Received: 2022-06-01

Accepted: 2022-09-26

Proof of War and Physical Conflict in the Battle of Bani Qurayzah

Mojgan Ahangar Davoodi*

Islamic studies researcher, Pooyafekr Research Group, Tehran, Iran

mjdavoodi@gmail.com

1. Abstract

The battle of Bani Qurayzah is one of the challenging events in the Prophet's (PBUH) life. It is said that Bani Qurayzah was besieged by the prophet's troops, forced to surrender, and their men were killed in captivity. But there is evidence of the occurrence of physical conflict in the battle of Bani Qurayzah, which indicates a flaw in the famous report. In the present study, this evidence is presented in five headings. First, we show that there is no tradition indicating the absence of physical warfare in the Bani Qurayzah incident, while some sources are silent on this issue and others have expressed images of shooting in this war. There are also traditions that report the bravery of Imam Ali (AS) and Zubair ibn al-Awwam on the battlefield but have been abandoned due to the silence of well-known sources. Verses by Hassan ibn Thabit are also presented as evidence of the battle of Qurayzah, which depicts a bloody war. Also, the difference between the fate of Bani Qurayzah and Bani Nadir in the occurrence of physical warfare is well illustrated in the narration of Abdullah ibn Umar and the verses of Hassan ibn Thabit as real witnesses. Another important reason is how the spoils of this war were divided and distributed among its Muslim participants after estimating and separating the khums (one-fifth) of the spoils. This method of dividing the spoils which is different from the way they were handed over to the prophet in the Bani Nadir incident indicates the occurrence of a physical conflict in

---

*Corresponding author

This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[10.22108/jhr.2022.133845.2361](https://doi.org/10.22108/jhr.2022.133845.2361)

[20.1001.1.20086253.1401.14.4.7.9](https://doi.org/20.1001.1.20086253.1401.14.4.7.9)

Qurayzah. These pieces of evidence, which have no contradictory alternatives, indicate the occurrence of physical warfare in the battle of Bani Qurayzah.

2. Introduction

The incident of Bani Qurayzah is a challenging case that researchers are still seeking to find the truth. In the 5th century A.H., the Jews of Bani Qurayzah broke their confederation with the Muslims and participated in the Khandaq War against Muslims. When the battle of Khandaq was over, the Prophet (PBUH) and the Muslims went to Bani Qurayzah. It is said that Bani Qurayza surrendered and their men were killed in captivity. But, there is evidence of war and conflict in Bani Qurayza. This issue indicates a flaw in the famous report.

3. Materials and Methods

There is a lot of research on the Bani Qurayzah campaign, which is mainly focused on historical sources, while considering the narrative structure of ancient history books, it is better to base this research on various hadith narrations rather than sources. Therefore, in this study, the investigation is based on historical narratives.

4. Discussion

The historical reasons that indicate the occurrence of war and conflict in Bani Qurayzah are categorized under five headings, which are:

4.1. Shoot and War or the Silence of Sources

Musnad traditions that provide general information about the incident of Qurayzah have very little data about the conditions of the encounter between Bani Qurayza and Muslims. From these narrations, some of them are silent about the war and conflict in Bani Qurayzah, and others have mentioned the occurrence of war in Qurayzah. There are several narratives about the shooting in Bani Qurayzah. According to these narrations, the shooting in Bani Qurayzah is certain.

4.2. Hassan ibn Thabit's Poetry

Ibn Hisham, quoting from Ibn Ishaq, has included some poems by Hassan ibn Thabit under the Qurayzah incident. Hassan is one of the greatest Arab poets before the advent of Islam and at the beginning of the Islamic period. He is one of the witnesses of the Qurayzah battle. In one of his verses, he says: "We let them go while they did not gain anything, except that their blood became like a pool in which they had splashed". In this verse, it is emphasized that Bani Qurayza were killed in the place of Qurayza. This issue contradicts what Ibn Ishaq says about killing Qurayzah in the Medina market.

4.3. Bravery of Imam Ali (AS) and Zubair in the Qurayza Incident

In a narration by Abd al-Karim Jazri, the bravery of Zubair bin Awam in the Qurayzah incident is discussed. There is also a narrative about the bravery of Ali ibn Abi Talib (AS) in the Qurayzah incident, which Tabarsi quotes in his book *Al-Ihtjaj*.

4.4. Difference between the Incident of Qurayzah and the Incident of Bani Nadir

The differences between the fate of Bani Nadir and Qurayzah have been expressed in the poems of Hassan bin Thabit and the narration of Abdullah bin Umar. The difference between the fates of Qurayzah and Nadir is mentioned in the verses of Hasan bin Thabit with the informant 'Qad Laqit Qurayza Ma Saaha'. Also, in a part of the narration of Abdullah bin Umar, it is stated that Bani Nadir and Qurayzah were involved in a common incident and fought with the Prophet (PBUH), the result of which was Bani Nadir's expulsion and Qurayzah remained. After that, Qurayzah fought with the Prophet (PBUH) and suffered a severe defeat. This narration supports the poetry of Hassan bin Thabit.

4.5. Distribution of the Spoils of Qurayzah among the Participants in that War

As mentioned in *the Qur'an* and hadiths, during the time of the Prophet (PBUH), the type of distribution of spoils was affected by the existence of a fight or reconciliation in war. That is, if there was no conflict in a war and they did not ride a horse and did not take any trouble and the matter ended with a compromise, the spoils of that war belonged to the Prophet (PBUH) and he had to decide how to divide it. But if war and physical conflict took place, the spoils of that war should be divided among the participants in that war as stated in *the Qur'an*. According to historical reports, the spoils of

Qurayzah were divided among the participants of that war after counting and separating one-fifth of it. Therefore, the type of booty distribution indicates the occurrence of war and conflict in Bani Qurayzah.

5. Conclusion

In the present study, evidence was presented that indicates the existence of war and physical conflict in Qurayzah. As stated, there is no narration that clearly talks about the non-occurrence of war in Bani Qurayzah. Some sources are silent about the events during the siege, while others have mentioned the shooting and war in Qurayzah. There were also reports that directly mentioned the fighting and killing of a person from Bani Qurayzah by Zubair bin Awam and the killing of the elders of Qurayzah by Imam Ali (AS). Poems related to the Qurayzah incident were also mentioned, in which some depicted a bloody battle that led to victory. The difference between the fate of Bani Qurayzah and Bani Nadir in fighting and not fighting was presented in the narration of Abdullah bin Omar and the verses of Hassan bin Thabit as witnesses of the event. The method of dividing the spoils of Qurayzah was also stated as important evidence of the occurrence of war in Qurayzah. The existence of these pieces of evidence that do not contradict each other is a sign of the occurrence of war and physical conflict in Bani Qurayzah. Considering this result, it is necessary to review the other traditions of the Bani Qurayzah incident.

6. Keywords:

Bani Qurayzah, Hassan ibn Thabit, Division of the Spoils of War, Anfal, Silence of the Resources.

References

1. Abu al-Faraj al-Isfahani (n.d). *Al-aghani*. Beirut: Dar al-Ehya al-Torath al-Arabi.
2. Abu-Awanah, Y. (1998). *Mostakhray Abi-Awanah*. Beirut: Dar al-Marefa.
3. Ahmad, A., & Moavez, A. M. (Eds.) (1994). *Ibn Hajar Al-Asqalani's al-isabah fi tamyiz al-sahabah*. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiyeh.
4. Ahmad, B. (1979). *Muhammad and the jews: A re-examination*. India: Indian Institute of Islamic Studies.
5. Arafat, W. N. (1976). New light on the story of Bani Qurayza and the jews of Medina. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 108(2), 100-107.
6. Ayāzī, S. M. A. (2012). A deliberation on the narration of killing the Banī Qurayza jews in history and interpretation sources. *Qur'anic Researches*, 18(3), 120-143.
7. Bazzar, A. (1988). *Musnad al-Bazzar*. Medina: Maktabah al-Ulum va al-Hekam.
8. Beihaqi, A. H. (1984). *Dala'il al-Nubuwwah wa ma'rifat ahwal sahib al-Shari'ah*. Beirut: Dār al-Kotob al-Elmiyeh.
9. Beihaqi, A. H. (1991). *Ma'rifa al-sonan va al-athar*. Beirut: Dar al-Qutayba.
10. Beihaqi, A. H. (2003). *Sunan al-kobra*. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiyeh.
11. Bukhari, M. (2001). *Sahih Bukhari*. Beirut: Dar al-Najah.
12. Dhahabi, Sh. (1984). *Siyar a'lam al-nubala*. Beirut: Al-Resalah.
13. Dhahabi, Sh. (2003). *History of Islam*. Beirut: Dar al-Qarb al-Islami.
14. Fayaz, Sh. (Ed.) (1985). *Ibn Zanjueh's al-amwal*. Riyadh: Markaz al-Malek Feisal.
15. Hakim al-Nishapuri, M. A. (1990). *Al-mustadrak ala al-sahihayn*. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiyeh.
16. Hoot, K. Y. (Ed.) (1988). *Ibn Abi Shaybah's al-mosanaf fi al-ahadith va al-athar*. Riyadh: al-Roshd Publication.
17. Ibn al-Athir al-Jazari, A. (1988). *Usda al-ghabah fi ma'rifat al-sahabah*. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiyeh.
18. Ibn Habban, M. (1987). *Sahih Ibn Habban*. Beirut: al-Risalah.
19. Ibn Hajar al-Asqalani, A. A. (1983). *Tahdhib al-tahdhib*. Beirut: Dar al-Fekr.
20. Ibn Hanbal, A. (2000). *Musnad Ahmad ibn Hanbal*. Beirut: al-Risalah.
21. Ibn Hisham, A. (n.d). *Al-sirah al-Nabawiyah*. Beirut: Dar al-Ma'rifa.

22. Ibn Rahwayh, A. I. (1991). *Musnad Ishaq Ibn Rahwayh*. Medina: Maktaba al-Iman.
23. Ibn Sa'd, M. (1997). *Al-tabaqat al-kubra*. Beirut: Dar al-Kotob al-Elmiyah.
24. Khatib al-Baghdadi, A. (2001). *History of Baghdad*. Beirut: Dar al-Qarb al-Islami.
25. Khorasani Jouzjani, S. M. (1982). *Sunan Sa'id bin Mansur*. India: Dar al-Salafiah.
26. Kister, M. J. (1986). The massacre of the Bani Qurayza: A re-examination of a tradition. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 8, 61-96.
27. Kulayni, M. Y. (1968). *Kitāb al-Kāfi*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah.
28. Mizzi, Y. (1979). *Tahdhib al-kamal fi asma' al-rijal*. Beirut: al-Risalah.
29. Murtaza Al-Ameli, J. (2005). *Al-sahih men sirat al-Nabi al-Azam*. Qom: Dar al-Hadith.
30. Muslim ibn Hajjaj (n.d). *Sahih Muslim*. Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi.
31. Navazani, A. R., Hasanbagi, A., Tabibi, A. R., & Ehsani, K. (2018). An evaluation of the reliability of well-known historical accounts on Ghazwa Banū Qurayza. *Journal of Historical Study of War*, 2(4), 139-163.
32. Qasim bin Salam, A. (1987). *Al-amwal*. Beirut: Dar al-Fekr.
33. San'ani, A. R. (1982). *Musannaf of Abd al-Razzaq*. India: al-Majlis al-Elimi.
34. Shabandar, Gh. (2006). *Not from the biography of the Holy Prophet*. Beirut: Dar al-Ulum.
35. Sijistani, D. (2008). *Sunan Abu Dawoud*. Demascus: Dar al-Risalah al-Elmiyah.
36. Tabarānī, S. A. (1984). *Al-mu'jam al-kabir*. Beirut: Dār Ihyā al-Torāth al-Arabī.
37. Tabari, M. J. (1967). *History of prophets and kings*. Beirut: Dār al-Torath.
38. Tabarsi, A. A. (1966). *Al-ihitijaj ala ahl al-lejaj*. Beirut: Dār al-Noman.
39. Tabarsi, F. H. (1970). *I'lam al-wara bi a'lam al-huda*. Tehran: Islamiah Publication.
40. Tabatabaee, S. M. M. (Ed.) (n.d). *Tusi's al-fehrest*. Najaf: Maktaba al-Mortazaviah.
41. Taei, N. (2003). *Oppression of Jews throughout history*. London: Dar al-Hoda li Ihya al-Torath.
42. Waqidi, M. O. (1988). *Al-maghazi*. Beirut: A'lami Publication.
43. Watt, M. (1952). The condemnation of the jews of Bani Qurayzah. *The Muslim World Journal*, 42(3), 160-171.
44. Ya'qubi, A. (n.d). *Tarikh al-Yaqubi*. Beirut: Dar-e Sader.
45. Ziaei, A. A. (n.d). *Aban ibn taghlib*. (n.p).

پژوهش‌های تاریخی

سال چهاردهم

شماره چهارم (پیاپی ۵۶)، زمستان ۱۴۰۱، ص ۸۷-۱۰۶

تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۳/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۷/۴

مقاله پژوهشی

اثبات وقوع جنگ و درگیری فیزیکی در غزوة بنی قریظه

مژگان آهنگر داودی*، پژوهشگر مطالعات اسلامی، گروه پژوهشی پویا فکر، تهران، ایران

mjdavoodi@gmail.com

چکیده

غزوة بنی قریظه از وقایع چالشی در سیره پیامبر(ص) است. مشهور است که بنی قریظه در این واقعه محاصره و سپس تسلیم شده است و مردانشان در اسارت کشته شدند. مسئله این پژوهش این است که شواهدی دال بر وقوع جنگ و درگیری در قریظه وجود دارد که در گزارش مشهور اشاره نشده است و نشانگر نقص در گزارش مشهور است. در این نوشتار تمام گزارش‌ها و شواهد مذکور گردآوری و در پنج عنوان دسته‌بندی شده است. در ابتدا نشان دادیم هیچ روایتی وجود ندارد که به وقوع نیافتن جنگ در بنی قریظه تصریح کرده باشد، بلکه برخی از منابع در این باره سکوت کرده و برخی دیگر وقوع تیراندازی در این جنگ را بیان کرده‌اند. روایاتی نیز موجودند که از رشادت علی(ع) و زبیر بن عوام در این جنگ سخن می‌گویند که به دلیل سکوت منابع مشهور در این زمینه، کنار گذاشته شده‌اند. اشعاری از حسان بن ثابت نیز به‌عنوان یکی از شاهدان جنگ قریظه موجود است که وقوع جنگ خونینی را در قریظه تصویر می‌کند. همچنین تفاوت سرنوشت بنی قریظه و بنی نضیر در جنگیدن و نجات‌یافتن روایت عبدالله بن عمر و ابیات حسان بن ثابت به‌عنوان شاهدان واقعه ارائه شد. دلیل مهم دیگر بر وقوع جنگ در قریظه، روش تقسیم غنایم این جنگ است که پس از تخمیس و جداکردن خمس غنایم، در میان شرکت‌کنندگان جنگ تقسیم شد. این روش تقسیم غنایم، بیانگر وقوع جنگ و درگیری فیزیکی در قریظه است که با غزوة بنی نضیر و قرارگرفتن غنایم آن در دست پیامبر(ص) به دلیل وقوع نیافتن جنگ متفاوت است. وجود این شواهد که معارضی ندارند در کنار یکدیگر بر وقوع جنگ و درگیری فیزیکی در بنی قریظه دلالت دارد.

واژه‌های کلیدی: بنی قریظه، حسان بن ثابت، تقسیم غنایم، انفال، سکوت منابع.

* نویسنده مسئول

This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[10.22108/jhr.2022.133845.2361](https://doi.org/10.22108/jhr.2022.133845.2361)

[20.1001.1.20086253.1401.14.4.7.9](https://doi.org/20.1001.1.20086253.1401.14.4.7.9)

مقدمه

غزوه بنی قریظه و نتایج آن از موارد چالش برانگیزی است که پژوهشگران همچنان به دنبال یافتن حقیقت آن واقعه‌اند. در سال پنجم هجری یهودیان بنی قریظه پیمان خود را با مسلمانان شکستند و در جنگ خندق علیه مسلمانان شرکت کردند. پس از اتمام جنگ خندق، پیامبر (ص) و مسلمانان به سمت بنی قریظه رفتند. مشهور است که بنی قریظه تسلیم شد و مردانشان در اسارت کشته شدند، در حالی که شواهدی دال بر وقوع جنگ و درگیری در بنی قریظه موجود است. این مسئله نشانگر نقص در گزارش مشهور است. در این نوشتار دلایل و نشانه‌هایی مبنی بر وقوع جنگ و درگیری فیزیکی در بنی قریظه ارائه می‌شود. هدف ما بررسی جزئیات روایات غزوه بنی قریظه است تا مجموع اطلاعات و داده‌های حاصل از این بررسی‌ها بتواند راهگشای شناخت بهتر غزوه بنی قریظه باشد. شایان ذکر است که واژه «جنگ» در اینجا در مفهوم «قتال» به کار رفته است.

درباره غزوه بنی قریظه تحقیقات زیادی صورت گرفته است که عمدتاً به صورت بررسی رویکرد منابع تاریخی متقدم مشهور است، در حالی که با توجه به ساختار روایی کتب تاریخی متقدم، بهتر است این بررسی‌ها براساس نسخه‌های مختلف روایات باشد نه منابع. از این رو در این نوشتار، بررسی براساس روایات تاریخی صورت گرفته است. تحقیقات موجود از نظر موضوعی بیشتر درباره حکم سعد بن معاذ بحث کرده و درصدد تحلیل آن برآمده‌اند. در سال ۱۹۵۲م مونتگمری وات ضمن مقاله‌ای با عنوان «محکومیت یهودیان بنی قریظه»، اسناد و متن ۱۰ روایت را درباره حکم سعد بن معاذ براساس روش تحلیل یوزف شاخت بررسی کرد. این پژوهش از این نظر ارزشمند است که اولین کار روشمند در این

حوزه است، اما به دلیل توسعه نیافتن روش در آن زمان، اشکالات زیادی دارد. از مهم‌ترین کارهایی که در این زمینه انجام شده است، مقاله مشهور ولید عرفات است که در سال ۱۹۷۶م منتشر شد. عرفات در این مقاله با ذکر ۱۲ دلیل، کشتار وسیع را درباره بنی قریظه رد و ابن اسحاق را مسئول چنین تحریفی معرفی کرد. میرجاکوب کیستر در سال ۱۹۸۶م مقاله‌ای مهم در نقد ادعای عرفات منتشر کرد و دلایل عرفات را نادرست خواند. پژوهش مهم دیگر در این زمینه، فصل چهارم از کتاب برکات احمد با عنوان محمد و یهودیان: بررسی مجدد است که در سال ۱۹۷۹م انتشار یافت. احمد به کمک تحلیل تاریخی در وقوع ماجرای بنی قریظه آن گونه که مشهور است، تشکیک می‌کند و پس از بحث مفصل این احتمال را مطرح می‌کند که ماجرای کوچک و غیرمهمی که سعد بن معاذ در آن دخالت داشته است، بعدها توسط راویانی از بنی امیه بزرگنمایی شده باشد. جعفر مرتضی عاملی نیز در کتاب *الصحیح من سیره النبی الاعظم* (۱۹۸۲م)، تقریباً تمام روایات موجود در منابع مختلف را درباره غزوه قریظه گردآوری و تحلیل کرده است که البته تحقیق روشمندی نیست. او بنی قریظه را سزاوار چنین تنبیهی خوانده است. در باب هشتم از کتاب *مظلوم‌نمایی یهود در طول تاریخ* (۱۳۸۲ش) نوشته نجاح الطائی، یهودیان و امویان مسئول تحریف تاریخ بنی قریظه دانسته شده‌اند. الطائی با اشاره به روایتی از حسن بصری می‌نویسد که مسلمانان هرگز یهود را به صورت دسته جمعی نکشتند، بلکه برخی از آنان را در سرزمین خود باقی گذاشتند که کار کنند و برخی دیگر را به خیبر کوچ دادند. غالب حسن شابندر در کتاب *لیس من سیره الرسول الکریم* (۲۰۰۶م)، وقایعی را بیان کرده است که نمی‌تواند جزء سیره پیامبر (ص) باشد که یکی از این موارد را کشتار بنی قریظه دانسته

تسلیم مسلمانان شدند». سپس برای این شرح خود از چند روایت به عنوان شاهد استفاده کرده‌اند تا جنگ و درگیری میان مسلمانان و قریظه را نشان دهند.

اما مقاله حاضر با رویکردی تاریخی به بحث پرداخته است. دلایل تاریخی ای که نشانگر وقوع جنگ و درگیری در بنی قریظه‌اند، در پنج عنوان دسته‌بندی شده است که در ذیل بیان می‌شود. شایان ذکر است که مراجع مربوط به روایات در صورت جدول‌بندی فقط در داخل جداول آمده و داخل متن ذکر نشده است.

۱- تیراندازی و جنگ یا سکوت منابع

روایاتی که از شرایط رویارویی بنی قریظه و مسلمانان سخن گفته‌اند به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف- روایاتی که درباره وقوع جنگ سکوت

کرده‌اند

روایات مسندی که کلیات غزوه قریظه را بیان کرده‌اند، حاوی اطلاعات بسیار اندکی درباره شرایط رویارویی بنی قریظه و مسلمانانند. در جداول (۱) و (۲) شرایط رویارویی این دو گروه با توجه به اطلاعات موجود در این روایات بیان شده است. جدول (۱) روایاتی را آورده است که درباره وقوع جنگ و درگیری در بنی قریظه سکوت کرده‌اند و جدول (۲) روایاتی را معرفی کرده است که به وقوع جنگ تصریح کرده‌اند. چنانکه مشاهده می‌شود در تمام نسخه‌های روایت علقمه بن وقاص از عایشه (جدول ۱، ردیف ۱) این مطلب بیان شده است که بنی قریظه ۲۵ روز محاصره و در نهایت تسلیم شدند. در این روایت به جز عبارت «اَشْتَدَّ الْبَلَاءُ عَلَيْهِمْ» توضیح دیگری درباره زمان محاصره و وقایع آن داده نشده است. اما در نسخه‌های روایت عروه بن زبیر از عایشه این جزئیات وجود ندارد. فقط در یکی از

و آن را تحلیل کرده است. او می‌گوید بنی زبیر برای توجیه کشتارهای عبدالله بن زبیر و مصعب بن زبیر و راویان دیگر برای توجیه جنایات خلفا از این روایات بهره برده‌اند. تحقیقات دیگری که در این زمینه انجام شده‌اند، عموماً وام‌گرفته از همین پژوهش‌ها هستند.

اما در موضوع مورد بحث، دو مقاله وجود دارد که با رویکردی قرآنی براساس آیه ۲۶ سوره احزاب و شرحی که بر آن ارائه کرده‌اند، به وقوع جنگ و درگیری در بنی قریظه اشاره می‌کند. ایازی در مقاله‌اش با عنوان «تأملی بر پیرامون روایت کشتن یهودیان بنی قریظه در منابع تاریخ و تفسیر» (۱۳۹۱ش)، آیه مذکور را شرح می‌دهد و پس از بیان گزارش تاریخی قریظه می‌نویسد:

«نمی‌توان به این روایات به‌خاطر تعارض و سخیف بودن برخی از منقولات آن اتکا و اعتماد کرد و اساساً موضوع غزوه بنی قریظه، تسلیم و کشته شدن نبوده و این آیه سخن از درگیری میان مسلمانان و این قبیله دارد که در نهایت گروهی از آنان کشته و عده‌ای اسیر شدند و آن روایات برساخته کسانی است که با اهداف خاص به آن پرداخته‌اند». (ایازی، ۱۳۹۱: ۲)

در مقاله «غزوه بنی قریظه و اعتبارسنجی گزارش‌های مشهور تاریخی درباره آن» نوازنی و همکارانش (۱۳۹۷ش) می‌نویسند:

«یافته‌ها نشان داد که در این غزوه قتل عامی صورت نگرفته، بلکه در میدان نبرد و هنگام درگیری عده‌ای از یهودیان بنی قریظه کشته شده و عده‌ای نیز اسیر گردیده‌اند». (نوازنی، ۱۳۹۷)

نویسندگان مقاله مذکور پس از بیان برخی تعارض‌ها در گزارش‌های مختلف جنگ قریظه، برای اثبات ادعای خود به آیه ۲۶ احزاب تمسک جستند و نوشته‌اند: «آنچه از ظاهر آیه فهمیده می‌شود این است که از همان جنگجویان که در بیرون قلعه‌ها با مسلمانان در حال جنگ بودند، گروهی به عنوان اسیر

نسخه‌های آن یعنی نسخه مسلم از محمد بن علا (جدول ۲، ردیف ۱) به جنگ در بنی قریظه اشاره شده و آمده است که «فقاتلهم رسول الله (ص)» یعنی پیامبر (ص) با آنها جنگید و سپس آنها تسلیم شدند.

جدول (۱). شرایط رویارویی مسلمانان و بنی قریظه؛ روایاتی که درباره وقوع جنگ سکوت کرده‌اند

ش	عنوان روایت	قسمتی از متن	شرایط رویارویی	آدرس
۱	تمام نسخه‌های روایت علقمه بن وقاص- عایشه	فَاتَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فُحَاضِرَهُمْ خَشِيَةً وَعَشِيرِينَ يُؤْمَا، فَلَمَّا اسْتَدَّ حَضْرَهُمْ وَاسْتَدَّ إِلَيْهِمْ قِيلَ لَهُمْ: انْزِلُوا عَلَيَّ حَتَّى يُحْكَمَ رَسُولُ اللَّهِ (ص)، فَاَسْتَشَارُوا أَيُّ أَلْيَانَةٍ فَاَسْتَأْذَنُوا النَّبِيَّ وَيَدْرِي أَنَّهُ النَّبِيُّ، فَقَالُوا: نَنْزِلُ عَلَى حُكْمِ ابْنِ مُعَاذٍ	محاصره- تسلیم	قاسم بن سلام، ۱۴۰۸: ۱۷۱-۱۷۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۸: ۳۲۲-۳۲۳؛ مصنف ابن ابی شیبه، ۱۴۰۹: ۳۷۳/۷؛ مستدرک احمد، ۱۴۲۱: ۶۷-۶۸؛ مستدرک اسحاق بن راهویه، ۱۴۱۲: ۱۱۲۶؛ تاریخ طبری، ۱۳۸۷: ۵۸۳/۲؛ صحیح ابن حبان، ۱۴۰۸: ۷۰۲۸.
۲	روایت عمرو بن زبیر- عایشه نسخه مسلم	فَقَاتَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْزَلُوا عَلَيَّ حَتَّى يُحْكَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	جنگ- تسلیم	صحیح مسلم، ج ۱۷۶۹- ۶۵.
۳	هر دو نسخه روایت عقیل بن خالد- زهری	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمِدًا إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ فُحَاضِرَهُمْ، حَتَّى نَزَلُوا عَلَيَّ حَتَّى حُكِمَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ	محاصره- تسلیم	قاسم بن سلام، ۱۴۰۸: ۱۴۶-۱۴۷؛ ابن زنجویه، ۲۹۹/۱: ۱۴۰۶.
۴	روایت معمر بن راشد- زهری- سعید بن مسیب	فُحَاضِرَهُمْ أَصْحَابُ النَّبِيِّ (ص)، فَلَمَّا تَوَقَّعُوا أَصْحَابَ النَّبِيِّ (ص) انْزَلَهُمْ أَنْ يَنْشُرُوهُ وَيُخَفِّقُوهُمُ لِيُقَوِّمُوا الْجِزْيَةَ، حَتَّى يَسْمَعُوا كَلِمَتَهُمْ، فَمَقَلُوا فَتَأَدَّا لَهُمْ: «يَا إِخْوَةَ الْوَرْدَةِ وَالْخَنَازِيرِ» فَقَالُوا: يَا أَيُّهَا الْقَابَرِيُّ مَا كُنْتَ فَاحِجًا فَمَنَاهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ قَبْلَ أَنْ يُفَاتِلَهُمْ، فَأَبَوْا أَنْ يُجِيبُوهُ إِلَى الْإِسْلَامِ، فَقَاتَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ (ص) وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، حَتَّى نَزَلُوا عَلَيَّ حَتَّى حُكِمَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ	محاصره- جنگ- تسلیم	صنعانی، ۱۴۰۳: ۳۶۹/۵- ۳۷۱، ج ۹۳۷۶.
۵	روایت موسی بن عقبه- زهری	فُحَاضِرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ (ص) بِكُتَيْبِ الْمُسْلِمِينَ بَعْضَ عَشْرَةِ لَيْلَةٍ، وَرَدَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حُجْرِي بَيْنَ أُحْطَبِ، حَتَّى دَخَلَ حَضْرَتِي بَنِي قُرَيْظَةَ، وَقَدَفَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّغْبَ وَالسُّدَّ عَلَيْهِمُ الْجِزْيَةَ، فَضَرَحُوا وَأَبَى أَيْبَانَةَ بَنِي عَبْدِ الْمُدَّرِجِ وَكَانُوا خُلَفَاءَ لِلْأَنْصَارِ، فَقَالَ أَبُو أَيْبَانَةَ: لَا تَجِيبُوهُ، حَتَّى يَأْتِيَنِي لِي رَسُولُ اللَّهِ (ص)، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): قَدْ أَذِنْتُ لَكُمْ فَأَتَاهُمْ أَبُو أَيْبَانَةَ، فَبَكَوْا إِلَيْهِ وَقَالُوا: يَا أَيُّهَا أَيْبَانَةَ مَاذَا تَرَى؟ وَمَاذَا تَأْمُرُنَا؟ فَإِنَّهُ لَا طَاقَةَ لَنَا بِالْقِتَالِ، فَأَسْأَرَ أَبُو أَيْبَانَةَ يَدَيْهِ إِلَى خَلْفِهِ، وَأَمَرَ عَلَيْهِ أَصَابِعَهُ يُرِيهِمْ، أَنَا يُرَادُ بِكُمْ الْقَتْلُ، ... وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) جِئْتُمْ سَأَلُوهُ أَنْ يُحْكَمَ فِيَوْمَ رَجُلَانِ اخْتَارَا مِنْ بَيْنِكُمْ مَنْ أَمْضَاخِي، فَاخْتَارَا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ، فَجِئْتِي بِذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ (ص)، فَانْزَلُوا عَلَيَّ حَتَّى سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ	محاصره- تسلیم	بیهقی، ۱۴۰۵: ۱۴-۱۳/۴ و ۱۹.
۶	هر دو نسخه روایت ابن اسحاق- زهری	وَخَاضِرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ (ص) خَشْيَةً وَعَشِيرِينَ لَيْلَةً، حَتَّى جَهَدَهُمُ الْجِزْيَةَ، وَقَدَفَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّغْبَ ... فَلَمَّا أَصْبَحُوا نَزَلُوا عَلَيَّ حَتَّى حُكِمَ رَسُولُ اللَّهِ (ص)، فَتَوَانَيْتِ الْأَوْسَ ... فَلَمَّا كَلِمَتَهُ الْأَوْسَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): الْا تَرَوْنَ يَا مَعْشَرَ الْأَوْسِ أَنْ يُحْكَمَ فِيهِمْ رَجُلٌ مَعَكُمْ؟ قَالُوا: بَلَى، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): فَذَلِكَ إِلَى سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ.	محاصره- تسلیم	ابن هشام، ۲۳۴-۲۳۳/۲: ۲۳۴؛ طبری، ۱۳۸۷: ۲۴۸/۲- ۲۴۹.
۷	روایت حمید بن هلال	قَالَ: فَاخْتَدَهُمْ مِنَ الْعَمِّ فِي حَضْرَتِهِ مَا اخْتَدَهُمْ فَانْزَلُوا عَلَيَّ حَتَّى سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ مِنْ بَنِي الْخَلْقِ، كَقَوْلِهِ: فَهَمَّتْ أُنْهَا دَرِ قَلْعَةٍ خُودِ بَدَانِ نَكُونِ بَحْتِي دَجَارِ شَنْدُو اَزْ مِيَانِ مَرْدَمَانِ بَهْ حَكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ تَنْ دَادَدِ	محاصره- تسلیم	ابن سعد، ۱۴۱۸: ۷۸-۷۷/۲.
۸	روایت عبدالله بن عمر الحمیری	فُحَاضِرَهُمُ النَّبِيُّ (ص) وَأَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يَنْشُرُوهُ بِالْحَيْضِ حَتَّى يَسْمَعُوا كَلِمَتَهُ، فَتَأَدَّا لَهُمْ: «يَا إِخْوَةَ الْوَرْدَةِ وَالْخَنَازِيرِ» قَالُوا: يَا أَيُّهَا الْقَابَرِيُّ، لِمَ نَعُدُّ فَحَاضِرًا، فُحَاضِرَهُمْ حَتَّى نَزَلُوا عَلَيَّ حَتَّى حُكِمَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ	محاصره- تسلیم	حاکم، ۱۴۱۱: ۴۲۳۲؛ بیهقی، ۱۴۰۵: ۸/۴- ۱۰.
۹	روایت ابوالاسود- عمرو بن زبیر	وَأَقَامَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيَّ بَنِي قُرَيْظَةَ حَتَّى سَأَلُوهُ أَنْ يَتَخَلَ بَيْنَهُ وَيَسْتَبِيحَهُمْ حَتَّى يَنْزِلُوا عَلَيَّ حَتَّى حُكِمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اخْتَارُوا مِنْ أَمْضَاخِي مَنْ أَرَدْتُمْ، فَلَنْسَبِغَ بِقَوْلِهِ»، فَاخْتَارُوا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ، فَجِئْتِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَسَلُّوا	تسلیم	طبرانی، ۱۴۱۵: ۵۳۲۷.

چاره راوی ابن شهاب زهری (د. ۱۲۴ق) یعنی عقیل بن خالد (د. ۱۴۱ق)، معمر بن راشد (د. ۱۵۳ق)، موسی بن عقبه (د. ۱۴۱ق) و ابن اسحاق (د. ۱۵۰ق) شرایط متفاوتی را از غزوه قریظه به نقل از او تصویر کرده‌اند (جدول ۱، ردیف‌های ۲ تا ۴). در روایات عقیل، موسی و ابن اسحاق، شرایط رویارویی به صورت محاصره و تسلیم عنوان شده و از بیان جزئیات آنها پرهیز شده است. اما عبارات معمر بن راشد (جدول ۲، ردیف ۲) بیانگر فضای جنگی بین دو گروه است. او می‌نویسد:

یاران پیامبر (ص) آنها را محاصره کردند، پس هنگامی که یاران پیامبر (ص) رسیدند، [پیامبر (ص)] به آنها امر کرد که با سپرهایشان از برخورد سنگ‌ها محافظت کنند تا آنها (یعنی قریظه) سخش را بشنوند. آنها (یعنی اصحاب) چنین کردند. ... آنگاه پیش از اینکه با آنها بجنگد آنها را به اسلام دعوت کرد، آنها از پذیرش اسلام خودداری کردند، پس پیامبر (ص) و مسلمانانی که همراه او بودند با آنها جنگیدند تا اینکه آنها به حکم سعد بن معاذ تسلیم شدند.

عباراتی چون محافظت پیامبر (ص) در برابر پرتاب

چهار روای ابن شهاب زهری (د. ۱۲۴ق) یعنی عقیل بن خالد (د. ۱۴۱ق)، معمر بن راشد (د. ۱۵۳ق)، موسی بن عقبه (د. ۱۴۱ق) و ابن اسحاق (د. ۱۵۰ق) شرایط متفاوتی را از غزوه قریظه به نقل از او تصویر کرده‌اند (جدول ۱، ردیف‌های ۲ تا ۴). در روایات عقیل، موسی و ابن اسحاق، شرایط رویارویی به صورت محاصره و تسلیم عنوان شده و از بیان جزئیات آنها پرهیز شده است. اما عبارات معمر بن راشد (جدول ۲، ردیف ۲) بیانگر فضای جنگی بین دو گروه است. او می‌نویسد:

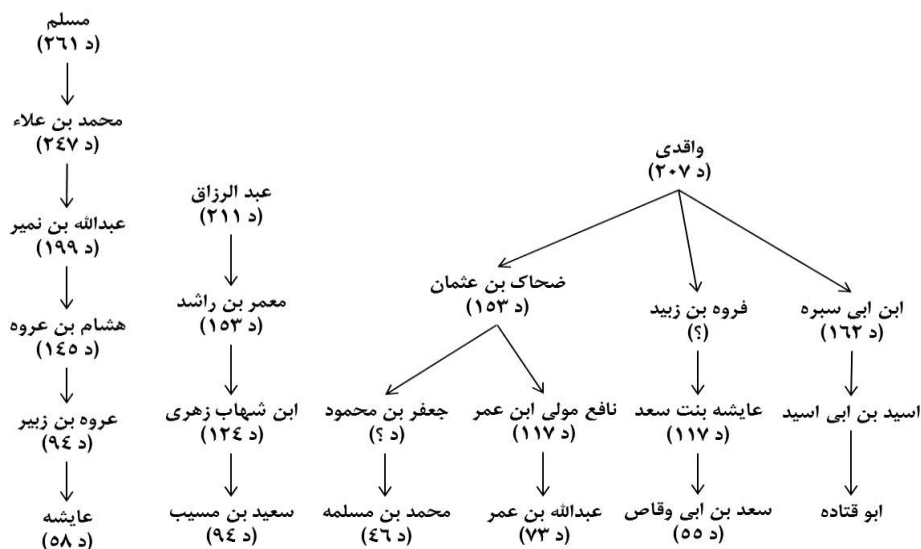
صحبت پیامبر(ص) با آنها، گفته شده است که بنی قریظه پس از محاصره تسلیم شدند، در حالی که در روایت معمر می‌گوید پس از آن جنگیدند. با توجه به شباهت بسیار عبارات و کلمات و محتوای این دو روایت و متأخر بودن روایت العمری در مقایسه با روایت معمر بن راشد، احتمالاً روایت العمری دچار تغییر شده است. روایت ابوالاسود (جدول ۱، ردیف ۷) که همان محتوای روایت موسی بن عقبه را داراست نیز به لحاظ زمانی متأخر محسوب می‌شود. در این چند روایت که سخنی از جنگ نیست، دلیلی هم برای تسلیم بنی قریظه ارائه نشده است.

ب- روایاتی که به وقوع جنگ اشاره دارند

در شکل (۱) نمودار اسناد روایاتی را ببینید که به وقوع درگیری در بنی قریظه اشاره دارند. در این اسنادها نسخه مسلم از روایت عروه-عایشه و نسخه معمر از روایت زهری که پیش‌تر بیان شد، به جنگ در قریظه اشاره کرده‌اند. روایات دیگر مربوط به تیراندازی را واقدی (د. ۲۰۷ق) گردآوری و با چهار سند آن را بیان کرده است.

سنگ‌های بنی قریظه و همچنین جنگ و مقاتله پس از مصالحه‌نکردن و تسلیم آنها در پی سخنان پیامبر(ص) با عبارت «فقاتلهم رسول الله(ص)»، وقوع درگیری فیزیکی در بنی قریظه را نشان می‌دهد، اما در سه روایت دیگر زهری هیچ سخنی از جنگ به میان نیامده است.

سه روایت طولانی دیگر با اسناد منفرد موجود است که از تسلیم بنی قریظه سخن گفته‌اند. در روایت حمید بن هلال (د. پس از ۱۲۰ق)، که واقدی آن را نقل کرده است، آمده است که بنی قریظه پس از محاصره، تسلیم شدند (جدول ۱، ردیف ۵). در روایت عبدالله بن عمر العمری (د. ۱۷۱ق) عبارات مشابه بسیاری با روایت معمر بن راشد وجود دارد، اما در این روایت عبارت «فقاتلهم» و اشاره به جنگیدن نیامده است (جدول ۱، ردیف ۶). در قسمتی از روایت العمری آمده است که در ابتدای جنگ، پیامبر(ص) در پناه سپرها به جلوی قلعه قریظه رفتند تا با آنها سخن بگویند، اما گفته نشده است که چرا در پناه سپرها جلو رفتند. در حالی که در روایت معمر ذکر شده است که پیامبر(ص) برای جلوگیری از اصابت سنگ‌هایی که بنی قریظه پرتاب می‌کردند، مجبور شدند در پناه سپرها جلو بروند. همچنین پس از ذکر

شکل (۱). نمودار اسناد روایات مربوط به جنگ و تیراندازی در مکان قریظه

واقدی از طریق «ابن ابی سبره-أسید بن ابی أسید- ابوقتاده» روایت کرده است که پیامبر (ص) قبل از جنگ برای صحبت با بنی قریظه در پناه سپرها به قلعه آنها نزدیک شد (جدول ۲، ردیف ۶):

و پیامبر (ص) به آنها نزدیک شد، در حالی که با سپر او را محافظت می‌کردیم...

اما درباره این توضیحی نمی‌دهد که چرا با سپر نزدیک شد. در ادامه این روایت آمده است که پس از اینکه پیامبر (ص) با آنها سخن گفت، تیراندازان از اصحاب را پیش فرستاد. بنابراین این روایت می‌گوید بنی قریظه ناسزاگویی کردند، آنگاه مسلمانان تیراندازی را آغاز کردند.

جدول (۲). شرایط رویارویی مسلمانان و بنی قریظه؛ روایاتی که به وقوع جنگ اشاره کرده‌اند

ش	عنوان روایت	قسمتی از متن	شرایط رویارویی	منابع
۱	روایت عروه بن زبیر- عایشه نسخه مسلم	فَقَاتَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَزَلُوا عَلَيَّ حُكْمَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	جنگ- تسلیم	صحیح مسلم، ج ۱۷۶۹-۶۵.
۲	روایت معمر بن راشد- زهری- سعید بن مسیب	فَخَاصِرْتَهُمْ أَصْحَابُ النَّبِيِّ (ص)، فَلَمَّا اتَّهَى أَصْحَابُ النَّبِيِّ (ص) أَمَرَهُمْ أَنْ يَسْتُرُوهُ بِحُجْرَتِهِمْ لِيَقْوَهُ الْحِجَارَةُ، حَتَّى يَسْمَعَ كَلِمَتَهُمْ، ... فَدَعَاهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ قَبْلَ أَنْ يُغَاتِلَهُمْ، فَأَبَوْا أَنْ يُجِيبُوهُ إِلَى الْإِسْلَامِ، فَقَاتَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ (ص) وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، حَتَّى نَزَلُوا عَلَيَّ حُكْمَ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ	محاصره- جنگ- تسلیم	مصنف عبدالرزاق، ۱۴۰۳: ۱۵/ ۳۶۹-۳۷۱، ج ۹۷۳۷
۳	روایت واقدی- محمد بن مسلمه	حَصَرْنَا لَهُمْ أَشَدَّ الْحَصَارِ، فَلَقَدْ رَأَيْنَا يَوْمَ غَدُونَا عَلَيْهِمْ قَبْلَ الْفَجْرِ، فَجَعَلْنَا نَدْنُو مِنَ الْحِصْنِ وَنُرْمِيهِمْ مِنْ كُنْبٍ، وَكُرْمْنَا حُصُونَهُمْ فَلَمْ نُفَارِقْهَا حَتَّى أَمْسَيْنَا، وَحَصَرْنَا رَسُولَ اللَّهِ (ص) عَلَى الْجِهَادِ وَالصُّبْرِ، ثُمَّ بَيْنَا عَلَى حُصُونِهِمْ، مَا رَجَعْنَا إِلَى مُعَسِّكِرَاتِنَا حَتَّى تَرَكَوا قِتَالَنَا وَأَسْكَنُوا عَنْهُ...	محاصره- جنگ- تسلیم	واقدی، ۱۴۰۹: ۱۴۰/۲: ۵۰۱
۴	روایت واقدی- سعد بن ابی وقاص	قال لي رسول الله (ص) يا سعد، تقدم فارمهم! فتقدمت حيث تبلغهم نبلي، ومعى نيف على الخمسين، فرميناهم ساعة وكان نبلنا مثل جراد، فانتجروا فلم يطلع منهم أحد، و أشفقنا على نبلنا أن يذهب، فجعلنا نرمي بعضها ونمسك البعض. فكان كعب بن عمرو المازني- وكان راميا- يقول: رميت يومئذ بما في كنانتي، حتى أمسكنا عنهم بعد أن ذهب ساعة من الليل. قال: و قدرمونا و رسول الله (ص) واقف على فرسه عليه السلاح، و أصحاب الخيل حوله، ثم أمرنا رسول الله (ص) فانصرفنا إلى منزلنا و عسكرنا فبتنا... ثم غدونا عليهم بسحرة، فقدم رسول الله (ص) الزماعة، و عبا أصحابه فأحاطوا بحصونهم من كل ناحية، فجعل المسلمون يرامونهم بالنبل و الحجارة، و جعل المسلمون يعتقبون فيعقب بعضهم بعضا، فما يرح رسول الله (ص) يراميهم حتى أيقنوا بالهلكة.	محاصره- جنگ- تسلیم	واقدی، ۱۴۰۹: ۱۴۰/۲: ۵۰۱-۵۰۰
۵	روایت واقدی- عبدالله بن عمر	كانوا يراموننا من حصونهم بالنبل و الحجارة أشد الزمى، و كنا نقوم حيث تبلغهم نبلنا	محاصره- جنگ	واقدی، ۱۴۰۹: ۱۴۰/۲: ۵۰۱
۶	روایت واقدی- ابوقتاده	وَدَنَا رَسُولُ اللَّهِ (ص) مِنْهُمْ، وَتَرَسْنَا عَنْهُمْ... ثُمَّ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) الزماعة من أصحابه.	محاصره- جنگ	واقدی، ۱۴۰۹: ۱۴۰/۲: ۴۹۹-۵۰۰

مانند ملخ در حرکت بود. بنی قریظه پنهان شدند و هیچکس از آنها ظاهر نشد. ما حیفمان آمد که تیرهایمان بیهوده هدر شود؛ به همین دلیل بعضی از ما تیراندازی می‌کردیم و بعضی دیگر متوقف شدیم. کعب بن عمرو مازنی که از تیراندازان بود می‌گوید: من در آن روز هرچقدر تیر داشتم پرتاب کردم و چون مدتی از شب گذشت از تیراندازی خودداری کردیم و آنها (یعنی قریظه) نیز به ما تیراندازی می‌کردند، در حالی که پیامبر (ص) سوار بر اسب و

روایت واقدی از سعد بن ابی وقاص، شرح تیراندازی روزهای اول در محاصره بنی قریظه است (جدول ۲، ردیف ۴). واقدی از طریق «فروه بن زبید- عایشه دختر سعد- از پدرش سعد بن ابی وقاص (د. ۵۵۵ق)» نقل می‌کند:

پیامبر (ص) به من فرمود: ای سعد جلو برو و به آنها تیراندازی کن. من انقدر پیش رفتم که آنها در تیررسم باشند و بیش از پنجاه نفر همراه من بودند. مدت کوتاهی به آنها تیراندازی کردیم. تیرهای ما

کرده است و می گوید با وجود تیراندازی، بنی قریظه از قلعه خود خارج نشدند. اما روایت او فاقد اسناد است. در این روایت آمده است:

پانزده روز آنها را محاصره کردند و به آنها سنگ پرتاب کردند. آنها (بنی قریظه) پنهان شدند و هیچکس از آنها ظاهر نشد. پس هنگامی که محاصره بر آنها تنگ شد، کسی را خدمت پیامبر (ص) فرستادند که ابولبابه را نزد ما بفرست... (ابن سعد، ۱۴۱۸: ۵۷/۲)

عبارات این روایت ابن سعد شبیه به روایت واقدی از سعد بن ابی وقاص است که پیش تر بیان شد. در اینجا ابن سعد قسمتی از روایت را بدون اسناد و به طور خلاصه برای بیان کلیت غزوه قریظه برگزیده و استفاده کرده است که احتمالاً نشانگر این است که از میان روایات واقدی در این زمینه، روایت سعد بن ابی وقاص برای ابن سعد مطمئن تر بوده است.

مطلب دیگر در این زمینه در روایت یعقوبی (د. ۲۸۴ق)، از مورخان بنام قرن سوم آمده است. یعقوبی در بیان غزوات پیامبر (ص) آنها را به دو دسته تقسیم کرده است:

۱- الغزوات التي كان فيها القتال = غزواتی که در آنها جنگ صورت گرفت؛

۲- الغزوات التي لم يكن فيها القتال = غزواتی که در آنها جنگ صورت نگرفت.

و غزوه قریظه را ذیل گروه اول و جزو غزواتی آورده است که در آنها قتال و جنگ صورت گرفته است. در قسمتی از روایت یعقوبی آمده است:

«فرجع القهقري و لم يتخلف عنه من المهاجرين أحد. و أفاء عامه الأنصار فقتل من بنی قریظه ثم تحصنوا فحاصرهم رسول الله أياما حتى نزلوا على حكم سعد بن معاذ الأنصاري» (یعقوبی، بی تا: ۵۲/۲).

پیامبر (ص) به عقب بازگشت و هیچ یک از مهاجران از او عقب نماند و همه انصار را بازگرداند.

سلاح در دست ایستاده بود و اسب سواران نیز بر گرد او بودند. سپس پیامبر (ص) دستور توقف داد و ما به اردوگاه خود برگشتیم و خوابیدیم. ... صبح فردا پیامبر (ص) تیراندازان را پیش فرستاد و اصحاب خود را آماده کرد، از هر سو قلعه های قریظه را احاطه و شروع به تیراندازی و پرتاب سنگ کردند. مسلمانان این بار به طور پیوسته تیراندازی می کردند و هر گروه پس از گروه بعدی تیراندازی می کرد. پیامبر (ص) تیراندازی را متوقف نکرد تا اینکه آنها از هلاکت خود اطمینان یافتند.

اما در دو روایت دیگر واقدی از تیراندازی هر دو طرف حکایت شده است. ضحاک بن عثمان از نافع از عبدالله بن عمر نقل می کند (جدول ۲، ردیف ۵):

آنها سنگریزه و سنگ از قلعه هایشان به سمت ما پرتاب می کردند و ما در جایی مستقر شدیم که در تیررس پرتاب های ما باشند.

همچنین واقدی از ضحاک بن عثمان از جعفر بن محمود نقل می کند که جدش محمد بن مسلمه (د. ۴۶ق) گفت (جدول ۲، ردیف ۳):

بنی قریظه را به شدت محاصره کردیم. روزی پیش از سپیده دم به قلعه های آنها نزدیک شدیم و از تپه های ریگی به آنها تیراندازی کردیم و پیوسته کنار قلعه های آنها بودیم و تا شب از آنجا کنار نرفتیم و پیامبر (ص) هم ما را به جهاد و صبر و پایداری تشویق می فرمود. ما شب را در کنار قلعه های آنها گذرانیدیم و به اردوگاه خود بازنگشتیم تا اینکه آنها ترک جنگ کردند و از ادامه آن خودداری کردند...

در متن این روایت نیز سخن از تیراندازی است. در انتهای روایت عبارت «حتی ترکوا قتالنا» به کار رفته است؛ به این معنی که آنها ترک جنگ کردند. این عبارت به دو طرفه بودن تیراندازی اشاره دارد. ابن سعد نیز در طبقات به تیراندازی در قریظه اشاره

لقد لقيت قريظة ما ساها
 و حلل بحصنها ذل ذليل
 و سعد كان أنذرهم بنصح
 بأن إلهكم رب جليل
 فما برحوا بنقض العهد حتى
 فلاهم فلى بلادهم الرسول
 أحاط بحصنهم مناصفوف
 له من حرر وقعتهم صليل*

حسان در این ابیات از سرنوشت قریظه و دلیل شدن آنها سخن گفته و بعد چگونگی آن را توضیح داده است. ابتدا می‌گوید که سعد ایشان را نصیحت کرد که نقض پیمان نکنند. این بیت احتمالاً به ماجرای فرستاده شدن سعد بن معاذ توسط پیامبر (ص) برای بررسی صحت و سقم خبر پیمان شکنی قریظه در جریان جنگ خندق اشاره دارد. در آن ماجرا سعد بن معاذ و سعد بن عباده از قرظیان خواستند که به پیمان خود برگردند، اما آنها نپذیرفتند (واقعی، ۱۴۰۹: ۴۵۸/۲؛ ابن هشام، بی تا: ۲۲۱/۲-۲۲۲). در بیت سوم می‌گوید که با وجود این، آنها بر نقض عهد خود پافشاری کردند و دست از پیمان شکنی برداشتند تا اینکه پیامبر (ص) در سرزمین خودشان با آنها جنگید و در بیت آخر می‌گوید گروه‌هایی منظم از ما قلعه آنها را محاصره کردند که از حرارت پیکارشان، سروصدایی برپا بود. حسان در این مصراع، فضای جنگ را توصیف می‌کند و از

پس کسی از بنی قریظه کشته شد و آنها در قلعه خود پناه گرفتند. پیامبر (ص) چند روز آنها را محاصره کرد تا اینکه به حکم سعد بن معاذ انصاری تسلیم شدند. قسمت متفاوت روایت یعقوبی در این است که او می‌گوید بنی قریظه پس از درگیری و کشته شدن برخی از آنها در قلعه خود پناه گرفتند و مسلمانان پس از آن قلعه را محاصره کردند. به عبارت دیگر، او جنگ و درگیری پیش از محاصره را گزارش می‌کند. مرجع یعقوبی در این مطلب مشخص نیست؛ به همین دلیل این مطلب او قابل پیگیری نیست و تنها نمایانگر برداشت یک مورخ معتبر از قرن سوم است.

چنانکه ملاحظه شد، هیچ‌یک از روایات بنی قریظه به نبود جنگ تصریح نکرده‌اند، بلکه تنها می‌توان گفت تعدادی از این روایات درباره زمان محاصره و اتفاقات آن اطلاعاتی ارائه نداده‌اند و تعدادی دیگر وقوع تیراندازی را گزارش کرده‌اند. با این وصف، روایات دسته دوم هیچ معارضی ندارند. به عبارت دیگر وقوع تیراندازی در بنی قریظه با توجه به این روایات مسجل است. اما بنابر آنچه در ادامه بیان خواهد شد، غزوه قریظه منحصر به تیراندازی از پشت حصار قلعه نبوده است.

۲. شعر حسان بن ثابت

ابن هشام (د. ۲۱۸ق) به نقل از ابن اسحاق (د. ۱۵۰ق)، اشعاری از حسان بن ثابت (د. ۴۰ تا ۵۴ق) را ذیل غزوه بنی قریظه آورده است. حسان بن ثابت از بزرگ‌ترین شاعران عرب قبل از ظهور اسلام و در آغاز دوره اسلامی است. او از قبیله بنی مالک بن نجار خزرجی (ابوالفرج اصفهانی، ۳۵۲/۴) و در دوران نبوی شاعر پیامبر (ص) بود (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۹/۲؛ ابن حجر، ۱۴۱۵: ۶۳/۲). او از شاهدان غزوه قریظه است. در شعر معروفی از حسان بن ثابت آمده است (ابن هشام، بی تا: ۲۷۱/۲-۲۷۲):

* ترجمه فارسی ابیات:

قریظه به سرنوشتی دچار آمد که مایه نگرانی آنها بود و بلایی به دژهایشان درآمد که مایه خواری آنها شد.
 سعد خیرخواهانه آنها را هشدار داد که خدایان پروردگار ارجمنند است.
 دست از پیمان شکنی برداشتند تا این که پیامبر در سرزمینشان با آنان پیکار کرد.
 گروه‌هایی منظم از ما دژهای آنان را محاصره کرده بودند که از حرارت پیکارشان بانگی به گوش می‌رسد.

سروصدایی صحبت می‌کند که در اثر جنگ در منطقه ایجاد شده بود.
در ابیات دیگری از حسان آمده است (ابن هشام، بی تا: ۲/۲۷۱):

لقد لقیته قریظةً ما ساها
وما وجدت لذل من نصیر
أصابهم بلاء کان فیهم
سوی ما قد أصاب بنی النضیر
غداة أتاهم یهوی إلیهم
رسول اللّٰه کالقمر المنیر
له خیل مجنّبة تعادی
بفرسان علیها کالصّقور
ترکناهم وما ظفروا بشیء
دمائهم علیهم کالغدید
فهم صرعی تحوم الطیر فیهم
کذاک یدان ذو العند الفجور
فأنذر مثلها نصحاً قریشاً
من الرحمن إن قبلت نذیری*

حسان در ابتدای این شعر سرنوشت بنی قریظه و بنی نضیر را با یکدیگر مقایسه و به تفاوت سرنوشت آنها اشاره می‌کند. علت این مقایسه این است که جرم

* ترجمه فارسی ابیات:

قریظه با سرنوشتی رو به رو شدند که آنان را نگران ساخت و آنان در برابر خوار شدن هیچ یاوری نیافتند.
بلایی بر سرشان آمد غیر از آنچه که بنی نضیر به آن گرفتار آمدند.
بامدادی پیامبر (ص) مانند ماهی درخشان به سوی آنان آمد.
او را اسبانی پیشرو و تندپای بود که سوارکارانی همچون شاهین بر آنها سوار بودند.
آنان را ترک کردیم در حالی که آنها به چیزی دست نیافتند و خون‌هایشان مانند برکه‌ای شده بود که در آن فروغلتیده بودند.
آنان نقش زمین شده و پرندگان اطراف آنان گرد آمده بودند، سستیزه جویان بدکار چنین سزا می‌بینند.
پس به عنوان نصیحتی از سوی خدای رحمان، قریش را به چنین سرنوشتی هشدار می‌دهم، اگر آنان هشدار مرا بپذیرند.

هر دو قبیله نقض عهد بود. در ادامه درباره سرنوشت بنی نضیر چیزی نمی‌گوید و تنها به بیان ماجرای قریظه می‌پردازد و نتیجه جنگ را شکست آنها بیان می‌کند. در بیت پنجم می‌گوید: «ما آنها را ترک کردیم، در حالی که آنها چیزی به دست نیاوردند، جز اینکه خون‌هایشان مانند برکه‌ای شده بود که در آن فروغلتیده بودند». در این بیت تأکید شده است که بنی قریظه در همان میدان جنگ، یعنی در مکان قریظه کشته شدند و حسان با غلو شاعرانه از به راه افتادن برکه خون در آن منطقه سخن می‌گوید. این مطلب با آن چیزی مغایرت دارد که ابن اسحاق درباره گردن زدن بنی قریظه در بازار مدینه می‌گوید.

حسان در انتهای این ابیات، قریش را که هم‌پیمان قریظه در جنگ احزاب بود از سرنوشت قریظه بر حذر می‌دارد. به نظر من این بیت شاهدهی بر وقوع جنگ در قریظه و شکست شدید آنهاست؛ زیرا انذار درباره گرفتار شدن به حکمیت و نتیجه توافقی دوطرفه کاملاً بی‌معناست. چنانکه در گزارش مشهور آمده است، سرنوشت قریظه توافقی دوسویه با پیامبر (ص) محسوب می‌شد؛ قریظه طبق توافق تسلیم شدند و نتیجه حکم سعد بن معاذ را پیش از اعلام آن پذیرفتند. یعنی به زعم مورخان، تمام وقایع بعدی که شامل کشته شدن مردان اسیر قرظی بود، منوط به تسلیم و پذیرش توافق توسط قریظه بوده است. حال چگونه شاعر، قریش را از این سرنوشت بترساند؟ قریش می‌توانست در پاسخ بگوید ما کسانی نیستیم که تسلیم شویم، ما مرد جنگیم! بنابراین تسلیم شدن به حکمیت واقعه‌ای نیست که بتوان دیگران را از آن انذار داد. حتی اگر گفته شود منظور، تهدید به گردن زدن اسیران بوده است، باید گفت تسلط بر یک قوم و اسیر کردن تمام آنان مستلزم پیروزی در جنگ است و بنابراین تهدید محسوب نمی‌شود. در چنین

صورتی انداز قریش از گرفتارشدن به چنین سرنوشتی بیهوده بوده است. در حالی که حسان در ابیات پیشین این شعر درباره وقوع جنگ بین مسلمانان و بنی قریظه سخن گفته و نتیجه جنگ را پیروزی قاطعانه مسلمانان و شکست فزاینده بار قریظه عنوان کرده و قریش را از چنین سرنوشتی بر حذر داشته است. با این وصف، تهدید حسان به گرفتارشدن قریش در دست رشادت جنگجویان مسلمان است؛ رشادتی که در روایات تاریخی نیز به آن اشاره شده است.

۳. رشادت علی (ع) و زبیر در غزوه قریظه

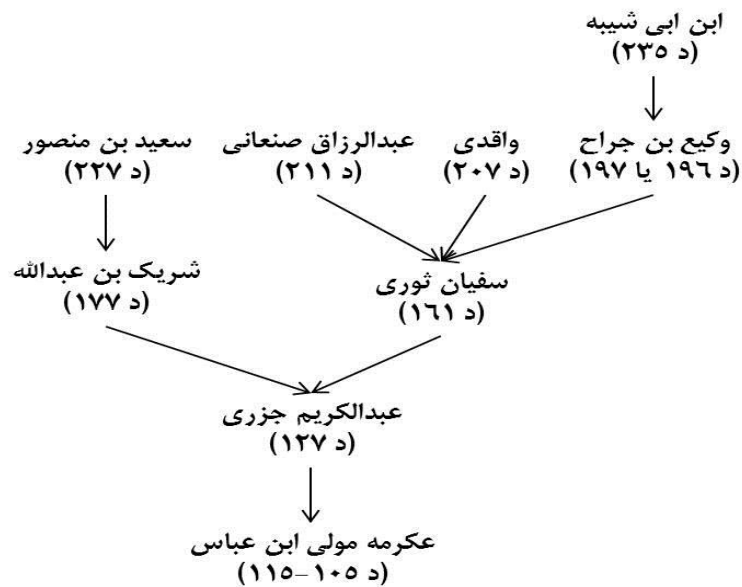
در روایتی از عبدالکریم جزری، دلاوری زبیر بن عوام در غزوه قریظه بیان شده است. چنانکه در نمودار اسناد شکل (۲) مشاهده می‌کنید، این روایت در چهار نسخه موجود است (واقلدی، ۱۴۰۹: ۵۰۴/۲-۵۰۵؛ صنعانی، ۱۴۰۳: ۲۳۴/۵ ح ۹۴۷۰؛ ابن ابی شیبه، ۱۴۰۹: ح ۳۶۸۲۳؛ سنن سعید بن منصور، ۱۴۰۳: ح ۲۶۹۴). در هر چهار نسخه این روایت آمده است که زبیر بن عوام در جنگ تن‌به‌تن بر دشمن پیروز شد، اما اینکه این اتفاق در چه واقعه‌ای روی داده است در این چهار نسخه متفاوت است. در نسخه‌های عبدالرزاق (د. ۲۱۱ق) و واقدی (د. ۲۰۷ق) آمده است که زبیر در جنگ تن‌به‌تن بر یکی از جنگجویان بنی قریظه پیروز شد. متن نسخه عبدالرزاق این چنین است:

قَامَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي قُرَيْظَةَ فَقَالَ: مَنْ يُبَارِزُ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ (ص): «قُمْ يَا زُبَيْرُ» فَقَالَتْ صَفِيَّةُ: أَوْحِيدِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ (ص): «أَيُّهُمَا عَلَا صَاحِبَهُ قَتَلَهُ» فَعَلَاهُ الزُّبَيْرُ فَقَتَلَهُ، فَنَفَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ (ص) سَلْبَةً.

مردی از بنی قریظه برخاست و هم‌اورد خواست. پیامبر (ص) فرمود: زبیر برخیز. صفیه گفت: یا رسول‌الله آیا پسر من؟ پیامبر (ص) فرمود: هرکدام که دیگری را بلند کند او را خواهد کشت. زبیر او را بلند کرد و او را

کشت و پیامبر (ص) غنیمت او را به زبیر بخشید. چنانکه در نمودار (۲) ملاحظه می‌کنید، عبدالرزاق، واقدی و ابن ابی شیبه هر سه این روایت را از سفیان ثوری (د. ۱۶۱ق) دریافت کرده‌اند و سعید بن منصور (د. ۲۲۷ق) آن را از طریق شریک بن عبدالله (د. ۱۷۷ق) روایت کرده و سفیان ثوری و شریک روایت را از عبدالکریم جزری (د. ۱۲۷ق) از عکرمه مولی ابن عباس (د. ۱۰۵-۱۱۵ق) نقل کرده‌اند. درباره عکرمه گفته می‌شود که او متخصص در مغازی پیامبر (ص) بود (مزی، ۱۴۰۰: ۲۷۲/۲۰). با توجه به نمودار (۲) حلقه مشترک این روایت عبدالکریم جزری است. او از علمایی است که بخاری، نسائی، احمد بن حنبل، ابن معین، ابوحاتم رازی، ابو زُرعه و دیگر رجالان او را توثیق کرده‌اند (ذهبی، ۲۰۰۳: ۸۰/۶-۸۳).

با توجه به متن نسخه‌های این روایت و مضمون واحد آنها نیز می‌توان گفت حلقه مشترک روایت عبدالکریم جزری است و قسمت زیادی از عبارت‌پردازی روایت متعلق به اوست. مسئول تفاوت‌هایی که در عبارت‌پردازی برخی جزئیات وجود دارد، سفیان ثوری و شریک بن عبدالله‌اند. در همه نسخه‌های روایت، اظهار نظر شخصی به نام صفیه ذکر شده است که منظور صفیه دختر عبدالمطلب، عمه پیامبر (ص) و مادر زبیر بن عوام است. در این نسخه‌ها عبارات متفاوتی از زبان صفیه بیان شده است که احتمالاً حاصل تصحیف در نسخه‌برداری است. برخی از عبارات عیناً تکرار شده است، مثلاً در نسخه‌های واقدی و عبدالرزاق از ثوری عبارت «أَيُّهُمَا عَلَا صَاحِبَهُ قَتَلَهُ؟ فَعَلَاهُ الزُّبَيْرُ فَقَتَلَهُ، فَنَفَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ (ص) سَلْبَةً» تکرار شده است. در نسخه ابن ابی شیبه از ثوری نیز دو جمله اول آن تکرار شده است، اما جمله آخر آن به این صورت آمده است: «فَنَفَلَهُ النَّبِيُّ (ص) إِيَّاهُ».

شکل (۲). نمودار اسناد روایت دلآوری زبیر بن عوام

چنانکه بیان شد نسخه سعید بن منصور از طریق شریک بن عبدالله روایت شده است. در این نسخه آمده است: «أَنَّ يَهُودِيًّا قَالَ يَوْمَ خَيْبَرَ: هَلْ مُبَارِزٌ». با اینکه ادامه متن این روایت مشابه با دو نسخه بی واسطه سفیان ثوری است، چرا سعید بن منصور نام واقعه را خبیر نوشته است؟ آیا عبارت «خبیر» از شریک بن عبدالله روایت شده است یا عبارت آن متعلق به سعید بن منصور است؟ در مورد اخیر نمی توان به دقت نظر داد. ممکن است با توجه به تأخیر زمانی سعید بن منصور نسبت به واقدی، او به متن واقدی دسترسی داشته و با توجه به نظر واقدی درباره روایت، این تغییر را اعمال کرده باشد. واقدی ذیل این روایت می نویسد:

این مطلب در غزوه بنی قریظه از کس دیگری شنیده نشده است و گمان می کنم این اتفاق مربوط به خبیر بوده باشد (واقدی، ۱۴۰۹: ۵۰۵/۲).

از این بیان مشخص است که واقدی در صحت این روایت تردید ندارد و تنها تردید او درباره نام واقعه مدنظر است. به نظر می رسد واقدی متأثر از

تفاوت مهم این نسخه ها، چنانکه در ابتدای بحث گفتیم، تفاوت آنها در بیان نام واقعه است. با توجه به شکل (۲)، سه نسخه از روایت از سفیان ثوری نقل شده است. در نسخه های بی واسطه واقدی و عبدالرزاق از ثوری، نام واقعه غزوه بنی قریظه ذکر شده است؛ واقدی می نویسد: «لما كان يوم بنی قریظه قال رجل من يهود من يبارز؟...» اما در ابتدای نسخه ابن ابی شیبه که با واسطه یعنی از طریق وکیع بن جراح از ثوری روایت شده است، آمده است که جنگ مدنظر خندق بوده است. با توجه به اینکه در نسخه های بی واسطه ثوری نام غزوه بنی قریظه آمده است، به نظر می رسد آنچه از سفیان ثوری منتقل شده است، همان غزوه بنی قریظه بوده است. علاوه در نسخه با واسطه ثوری در مصنف ابن ابی شیبه آمده است که حریف زبیر از مشرکین بوده است، در حالی که حتی در نسخه سعید بن منصور که از شریک بن عبدالله نقل شده است نیز، حریف او یک یهودی نامیده شده است. بنابراین می توان گفت متن ابن ابی شیبه دچار تغییر شده است.

آنچه در دوران خود درباره غزوه قریظه مشهور بوده است، نمی‌توانسته این روایت را علی‌رغم اسناد صحیحش بپذیرد. ممکن است منظور واقدی از اینکه احتمالاً این واقعه در خیبر رخ داده است، اشاره به روایت زیر باشد که خود او بدون ذکر اسناد ذیل جنگ خیبر نوشته است:

می‌گویند: ... یاسر که از پهلوانان نیرومند یهود بود به میدان آمد و او زوبینی داشت که مسلمانان را به وسیله آن پراکنده می‌کرد و علی(ع) آماده پیکار با او شد. زبیر گفت: تو را سوگند می‌دهم تا اجازه دهی که من با او بجنگم. علی(ع) پذیرفت و یاسر پیش آمد و همچنان با زوبین خود مسلمانان را پراکنده می‌کرد. زبیر به جنگ او رفت و صفیه مادر زبیر گفت: ای رسول خدا، وای بر اندوه من! پسرم کشته خواهد شد. پیامبر(ص) فرمود: چنین نیست. پسر تو او را خواهد کشت. گوید: آن دو نبرد کردند و زبیر او را کشت (واقعی، ۱۴۰۹: ۶۵۷/۲).

اما در روایات دیگر آمده است که یاسر در خیبر توسط علی بن ابیطالب(ع) کشته شد. به عبارت دیگر این روایت هم بدون اسناد است و هم معارض دارد و بنابراین نمی‌تواند شاهدی بر وقوع این واقعه در خیبر باشد.

از سوی دیگر درباره عبدالکریم جزری عبارتی از سفیان ثوری، که راوی این روایت است، وجود دارد که نشان می‌دهد روایاتی در نزد عبدالکریم جزری بوده و در نزد دیگران یافت نمی‌شده است (ابن حجر، ۱۴۰۴: ۳۳۴/۶). بنابراین این احتمال وجود دارد که روایت او از رشادت زبیر در غزوه قریظه از دیگران شنیده نشده باشد و این دلیل بر نادرستی روایت او نیست؛ زیرا رجال او را توثیق کرده و گفته‌اند تمام روایاتش مستقیم و از طریق سماع از راویان معتبر بوده است. بنابراین سخن واقدی، مبنی

بر اینکه چون کس دیگری غیر از او این روایت را نقل نکرده است احتمال خطا در آن وجود دارد، مردود است. به علاوه، با توجه به روایت واقدی از ابراهیم بن جعفر (د. ۱۹۱ق) از پدرش جعفر بن محمود درباره تقسیم غنایم قریظه، صفیه مادر زبیر بن عوام به‌عنوان یکی از زنان شرکت‌کننده در غزوه قریظه نام برده شده است (واقعی، ۱۴۰۹: ۵۲۳/۲). بنابراین حداقل این قسمت از روایت جزری صحیح است که صفیه در قریظه حضور داشته است و این امکان وجود دارد که او در کنار پیامبر(ص) بوده و از اینکه پسرش در جنگ تن‌به‌تن شرکت کرده است، اظهار نگرانی کرده باشد. در مجموع روایت عبدالکریم جزری دلآوری زبیر بن عوام و کشتن یکی از افراد بنی قریظه در غزوه قریظه را گزارش می‌کند. این روایت نیز معارضی ندارد.

روایت دیگر درباره رشادت علی بن ابیطالب(ع) در غزوه قریظه است. طبرسی (د. ۴۶۸ق) در کتاب الاحتجاج از قول ابان بن تغلب (د. ۱۴۱ق) از امام صادق(ع) این روایت را نقل می‌کند. ابان بن تغلب ادیب، قاری، فقیه، مفسر و از محدثان بنام امامیه و از اصحاب امام سجاد(ع)، امام باقر(ع) و امام صادق(ع) بوده است (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۳۴۴/۲-۳۴۶). او چند کتاب داشته است که به گفته شیخ طوسی یکی از آنها کتاب الفضائل است (طوسی، ۱۴۱۷: ۵۹). با توجه به اینکه طبرسی اسناد خود را تا ابان ذکر نکرده است، احتمال دارد این روایت را از این کتاب او نقل کرده باشد. در این روایت آمده است که خالد بن سعید بن عاص، در مجلسی در حضور ابوبکر و عمر از رشادت علی بن ابیطالب(ع) مثال آورد و یکی از مثال‌هایش این بود که علی(ع) در غزوه قریظه چندین نفر از بزرگان آنها را کشت و به این ترتیب فتح نصیب مسلمانان شد. خالد بن

است. حاصل این روایات این است که در قریظه جنگ و درگیری ای صورت گرفته است و فرماندهان شجاعی چون علی (ع) و زبیر فرصت مبارزه یافته‌اند.

دو روایت بدون اسناد وجود دارد که مؤید نقش کلیدی علی (ع) و زبیر در غزوه قریظه‌اند. واقدی در روایتی بدون اسناد، جزئیات زیادی درباره غزوه قریظه ارائه می‌دهد. هرچند بافت متن این روایت دچار تغییراتی شده است که در جای دیگر بررسی شدنی است، اما این قسمت از روایت که می‌گوید بنی قریظه به دست علی (ع) و زبیر کشته شدند، در بررسی حاضر درخور توجه است:

آنها در حضور پیامبر (ص) همچنان کشته می‌شدند و علی (ع) و زبیر عهده‌دار کشتن آنها بودند (واقدی، ۱۴۰۹: ۵۱۳/۲).

در روایت بدون اسناد دیگری از طبرسی (د. ۵۴۸ق) نقل شده است:

آنگاه ده نفر را بیرون آوردند و علی (ع) گردنشان را زد. سپس ده نفر دیگر را آوردند و زبیر گردنشان را زد و همه صحابه به جز تعداد اندکی، یک یا دو نفر را کشته بودند (طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۹۰: ۱۹۶/۱).

بافت متن این روایت نیز به کشته‌شدن قریظه در اسارت اشاره دارد که درباره تغییر بافت متن آن در مقاله‌ای دیگر سخن خواهیم گفت. آنچه در اینجا حائز اهمیت است، ذکر نام علی (ع) و زبیر و نقش پررنگ آنها در کشتن بنی قریظه است. از ابن هشام نیز روایت شده است که حرکت علی (ع) و زبیر را موجب تسلیم بنی قریظه دانسته است. روایت بدون اسناد او این چنین است:

یکی از عالمان معتمد من برایم روایت کرده‌اند: در حالی که مسلمانان بنی قریظه را محاصره کرده بودند، علی بن ابیطالب (ع) فریاد زد: ای لشکر ایمان، او و زبیر بن عوام پیش آمدند. علی (ع) گفت: به خدا

سعید از چند نفری بود که پس از رحلت پیامبر (ص) از بیعت با ابوبکر خودداری کرد (یعقوبی، بی تا: ۱۲۴/۲). قسمتی از متن روایت به این صورت است:

«اتَّقِ اللَّهَ يَا أبا بَكْرٍ فَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ وَنَحْنُ مُحْتَوِشُونَ يَوْمَ بَنِي قُرَيْظَةَ حِينَ فَتَحَ اللَّهُ لَهُ بَابَ النَّصْرِ وَقَدْ قَتَلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع يَوْمَئِذٍ عِدَّةً مِنْ صَنَادِيدِ رِجَالِهِمْ وَأَوْلَى الْأَبَاسِ وَالنَّجْدَةِ مِنْهُمْ يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ إِنِّي مُوصِيكُمْ بِوَصِيَّةٍ فَأَحْفَظُوهَا وَمُؤَدَّعِكُمْ أَمْرًا فَأَحْفَظُوهُ أَلَا إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَمِيرُكُمْ بَعْدِي وَخَلِيفَتِي فِيكُمْ...» (طبرسی، احمد بن علی، ۱۳۸۶: ۷۵-۷۶)

ای ابوبکر تقوا پیشه کن، خوب می‌دانی که پیامبر (ص) در غزوه بنی قریظه هنگامی که خداوند درهای پیروزی را بر او گشود و علی بن ابیطالب (ع) در آن جنگ تعدادی از بزرگان و شجاعان و دلاوران آنها را به هلاکت رسانده بود، در حالی که ما گرداگرد او بودیم فرمود: ای گروه مهاجران و انصار، شما را به چیزی وصیت می‌کنم و امری را نزد شما به امانت می‌گذارم، پس حفاظتش کنید؛ آگاه باشید که علی بن ابیطالب بعد از من امیر شما و جانشین من در میان شماست...

در این جمله از روایت حرف «قد» استفاده شده است: «وَقَدْ قَتَلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ (ع) يَوْمَئِذٍ...» که نشان‌دهنده این است که پیش از اینکه خدا درهای پیروزی را بگشاید، تعدادی از بزرگان قریظه به دست علی (ع) کشته شده بودند؛ یعنی ابتدا آنها کشته شدند، سپس فتح قریظه صورت گرفت؛ در حالی که طبق آنچه مشهور است ابتدا فتح و پیروزی صورت گرفت و سپس بزرگان قریظه در اسارت کشته شدند. از سوی دیگر کشتن اسیران دست‌بسته افتخاری برای یک فرمانده شجاع محسوب نمی‌شود که در ذکر افتخاراتش در هنگام احتجاج بیان شود، در اینجا سخن از شجاعت و رشادت او در مبارزه و جنگ

۴. تفاوت غزوه بنی قریظه و غزوه بنی نضیر

مشهور است که در پی خیانت بنی نضیر، پیامبر(ص) و مسلمانان قلعه‌های بنی نضیر را محاصره کردند، اما پس از اتفاقاتی جنگ و درگیری در میان آنها در نگرفت و بنی نضیر بدون جنگ تسلیم شدند و توافق کردند که هرکس به اندازه یک بار شتر از اموالش (به جز سلاح) با خود ببرد و از مدینه بیرون روند. آیات سوره حشر نیز به این واقعه اشاره دارند. شهرت این ماجرا از این روست که آنچه از خانه‌ها و زمین‌های بنی نضیر به مسلمانان رسید، با توجه به اینکه بدون جنگ به دست آمده بود، به پیامبر(ص) تعلق گرفت تا آن‌گونه که مصلحت می‌داند آنها را تقسیم کند.

شواهدی وجود دارد که می‌گوید سرنوشت بنی قریظه با سرنوشت بنی نضیر متفاوت بود. وجوه تفاوت سرنوشت این دو واقعه، یعنی غزوه بنی نضیر و غزوه قریظه در اشعار حسان بن ثابت و روایت عبدالله بن عمر بیان می‌شود.

پیش‌تر بیان شد که در ابیاتی از حسان بن ثابت با مطلع «لقد لقیته قریظه ما سآها»، به تفاوت سرنوشت قریظه و نضیر اشاره شده است. حسان در این ابیات می‌گوید بلایی که بر سر بنی قریظه آمد، غیر از آن بود که بنی نضیر به آن گرفتار آمدند. گفتیم که بنی نضیر تسلیم شدند و مصالحه کردند. در ادامه این ابیات حسان به جنگیدن قریظه و کشته‌شدن سرانشان در همان محل سکونت قریظه اشاره می‌کند. بنابراین وجه تمایز سرنوشت این دو قوم از نظر حسان، جنگیدن و نجات‌یافتن آنها بوده است. توجه کنید که حسان بن ثابت نیز از اصحاب و در آن زمان شاهد واقعه بود.

در روایتی از عبدالله بن عمر نیز تفاوت غزوه بنی نضیر و غزوه بنی قریظه در وقوع جنگ بیان شده

سوگند یا همچون حمزه طعم شهادت را خواهم چشید و یا اینکه قلعه آنان را فتح خواهم کرد. پس [بنی قریظه] گفتند: ای محمد ما به حکم سعد بن معاذ تسلیم می‌شویم (ابن هشام، بی تا: ۲۴۰/۲).

به نظر می‌رسد این روایت که ابن هشام درباره دلیل ترس و تسلیم بنی قریظه و نقش علی(ع) و زبیر در آن بیان می‌کند، مبنایش همین گزارش‌های ره‌اشده باشد که علت شکست بنی قریظه و تسلیم شدن و پایان پذیرفتن جنگشان را رشادت‌های علی(ع) و زبیر در جنگ عنوان می‌کنند، و الا اینکه صرفاً با تهدید، بنی قریظه کلاً از مواضعشان دست بکشند منطقی نیست؛ زیرا پیش‌تر در زمان جنگ احزاب سعد بن معاذ و سعد بن عباد از بنی قریظه خواستند که به پیمان خود بازگردند و آنها نپذیرفتند و همچنین پیامبر(ص) پیش از آغاز غزوه قریظه با آنها سخن گفت و آنها را به صلح و تسلیم دعوت کرد، اما با اینکه لشکر مسلمانان آنها را احاطه کرده بودند، باز نپذیرفتند. به همین دلیل نمی‌توان پذیرفت که صرف سخن گفتن کسی باعث عکس‌العمل آنها و موجب تسلیمشان شده باشد، مگر اینکه در برابر عملکردی واقع شده باشند که نتوانند از آن رهایی یابند. در کل به نظر می‌رسد روایت ابن هشام، روایت واقدی، روایت طبرسی، روایت عبدالکریم جزری و روایت الاحتجاج همگی خاستگاه واحدی داشته‌اند و آن نقش علی(ع) و زبیر در غزوه قریظه بوده است؛ هرچند این روایات بافت متن متفاوتی دارند. علی(ع) در نقش پرچمدار و فرمانده مهاجران در غزوه قریظه و زبیر از شجاعان لشکر او در این پیروزی نقش اساسی داشته‌اند. حاصل بحث این است که در روایت جزری، جزئیات وقوع یکی از درگیری‌ها در غزوه بنی قریظه گزارش شده و در الاحتجاج به وقوع جنگ در قریظه اشاره شده است.

قریظه بود تا اینکه بعد از آن قریظه با پیامبر(ص) جنگیدند که در نتیجه آن شکست سختی خوردند. این روایت مؤید شعر حسان است.

۵. تقسیم غنایم قریظه در بین شرکت کنندگان در آن جنگ

یکی از مهم‌ترین شواهد وقوع جنگ در بنی قریظه، نوع تقسیم غنایم این جنگ است. چنانکه در آیات و روایات آمده است، در دوران پیامبر(ص) نوع تقسیم غنایم متأثر از وجود پیکار یا مصالحه در جنگ بود؛ یعنی اگر در یک جنگ هیچ درگیری‌ای صورت نمی‌گرفت و به اصطلاح اسبی نمی‌تاختند و زحمتی نمی‌کشیدند و ماجرا به مصالحه ختم می‌شد، غنایم حاصل از آن جنگ متعلق به پیامبر(ص) بود و او باید درباره چگونگی تقسیم آن تصمیم‌گیری می‌کرد. این مطلب در آیه ۶ سوره حشر آمده است:

وَمَا أَفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

و آنچه را خدا از آنان به رسولش بازگردانده است، چیزی است که شما برای به دست آوردن آن (زحمتی نکشیدید)، نه اسبی تاختید و نه شتری؛ ولی خداوند رسولان خود را بر هرکس بخواهد مسلط می‌کند و خدا بر هر چیز توانا است.

چنانکه پیش‌تر گفته شد این آیه در شأن بنی‌نضیر نازل شده است. در آن واقعه، منازل بنی‌نضیر و بقیه اموالشان برای مسلمانان ماند، اما چون مسلمانان در این واقعه زحمتی نکشیدند، پیامبر(ص) اموال بنی‌نضیر را با توجه به صلاح‌دید خود و موارد مصرفی که خداوند برای این نوع از فیه در قرآن فرموده بود، تقسیم کرد. خداوند در آیه ۷ همین سوره

است. عبدالله بن عمر (د.۷۳ق) از صحابه و از فقه‌های مشهور قرن اول بود. روایت عبدالله بن عمر از طریق موسی بن عقبه منتقل شده است. عبدالرزاق (د.۲۱۱ق، ح ۹۹۸۸)، احمد بن حنبل (د.۲۴۱ق، ح ۶۳۶۷)، بخاری (د.۲۵۶ق، ح ۴۰۲۸)، مسلم (د.۲۶۱ق، ح ۱۷۶۶)، ابوداود (د.۲۷۵ق، ح ۳۰۰۵)، ابوعوانه (د.۳۱۶ق، ح ۶۷۰۴) و بیهقی (د.۴۵۸ق، ح ۱۲۸۵۳ و ۱۸۷۵۳) این روایت را در جوامع خود ثبت کرده‌اند. بیهقی به جز سنن الکبری در کتاب معرفه السنن و الآثار (ح ۱۸۷۴۱) خود نیز این روایت را با رویکردی فقهی ذکر کرده است. خطیب بغدادی نیز آن را در تاریخ بغداد (۶۵۳/۸) آورده است. متن روایت ابن عمر دو قسمت دارد که قسمت اول آن در تمام نسخه‌های این روایت مشترک است و قسمت دوم در برخی نسخه‌ها وجود ندارد. قسمت اول درباره تفاوت وقایع بنی‌نضیر و بنی‌قریظه است که به اخراج نضیر و در نهایت جنگ با قریظه منجر شد. در مسند بزار فقط قسمت اول روایت آمده است که به این ترتیب است:

«أَنَّ يَهُودَ بَنِي النَّضِيرِ وَقُرَيْظَةَ حَارَبُوا رَسُولَ اللَّهِ (ص) فَأُجِّلَى بَنِي النَّضِيرِ وَأَقْرَبَ قُرَيْظَةَ حَتَّى حَارَبَتْ قُرَيْظَةُ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَتَلَ رِجَالَهُمْ وَقَسَمَ نِسَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَوْلَادَهُمْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ» (بزار، ۱۹۷۷: ۲۱۹/۱۲، ح ۵۹۲۳).

«یهود بنی‌نضیر و قریظه با پیامبر(ص) جنگیدند، پس بنی‌نضیر را تبعید نمود و قریظه را نگه داشت تا بعد از آن قریظه [با او] جنگیدند، پس مردانشان را کشت و زنان و اموال و اولادشان را بین مسلمانان تقسیم نمود.»

در این بخش از روایت، موسی بن عقبه از نافع از عبدالله بن عمر روایت می‌کند که بنی‌نضیر و قریظه در یک واقعه مشترک درگیر بودند و با پیامبر(ص) جنگیدند که نتیجه آن اخراج بنی‌نضیر و باقی‌ماندن

موارد مصرف فیء یا غنیمت پیامبر(ص) را تعیین کرده است. به این ترتیب پیامبر(ص) خانه‌های بنی‌نضیر را به مهاجران بخشید؛ زیرا در آن زمان خانه‌ای نداشتند و در خانه‌های انصار زندگی می‌کردند. از اموال بنی‌نضیر نیز به مهاجران و دو نفر از انصار فقیر بخشید.

اما نوع دیگر غنائم، غنائم حاصل از جنگ و درگیری بود؛ یعنی اگر جنگ و درگیری فیزیکی رخ می‌داد*، غنائم حاصل از آن جنگ باید به‌گونه‌ای که در قرآن آمده است بین شرکت‌کنندگان در آن جنگ تقسیم می‌شد؛ چنانکه در جنگ بدر انجام شد. نوع تقسیم این غنائم در آیه ۴۱ سوره انفال بیان شده است:

«وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ
يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.»

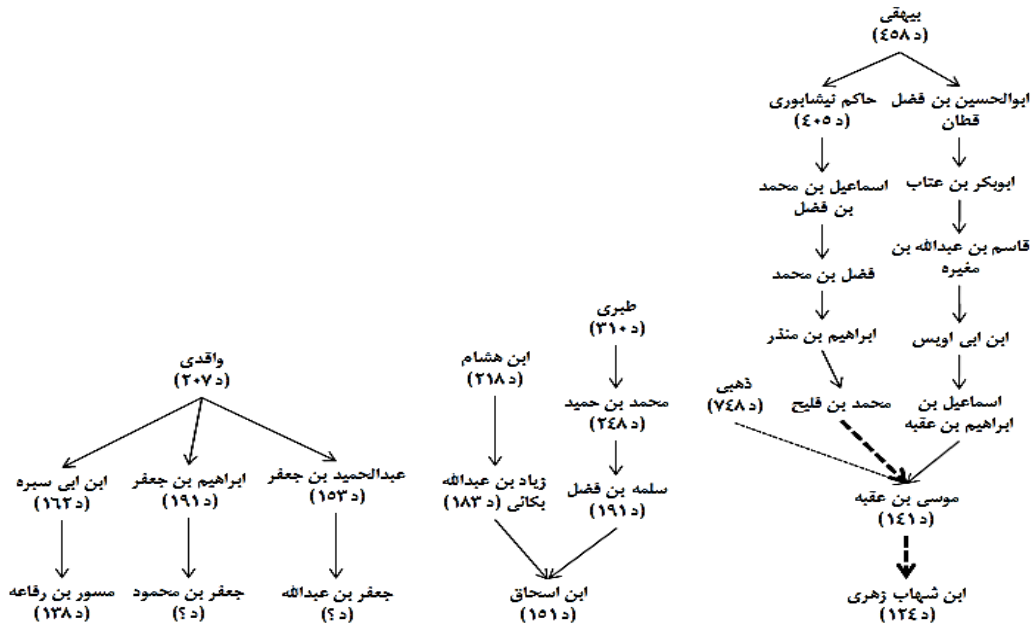
و اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز فرقان، که دو گروه به هم رسیدند، نازل کرده‌ایم ایمان آورده‌اید، بدانید که هرگاه چیزی به غنیمت گرفتید، یک‌پنجم آن از آن خدا، پیامبر، خویشاوندان، یتیمان، مسکینان و در راه ماندگان است و خدا به هر چیز تواناست.

بنابراین اگر در جنگ، پیکار و درگیری فیزیکی صورت گرفته باشد، غنائم باید تخمیس شود؛ یعنی یک‌پنجم آن جدا شود و در اختیار پیامبر(ص) قرار داده شود و مابقی آن در میان شرکت‌کنندگان در جنگ تقسیم شود. این مطلب در حدیثی از علی بن ابراهیم قمی از امام صادق(ع) نیز آمده است:

علی بن ابراهیم از پدرش از ابن محبوب از معاویه بن وهب روایت کرد که از اباعبدالله(ع) پرسیدم اگر سریه‌ای که امام(ع) فرستاده باشد، غنائمی کسب کنند آن غنائم چگونه تقسیم می‌شوند؟ فرمود: اگر برای کسب آن همراه با فرماندهی بجنگند که امام برایشان قرار داده است، باید یک‌پنجم آن برای خدا و پیامبر(ص) جدا شود و چهارپنجم باقی بین آنها تقسیم شود و اگر برای کسب آن با مشرکان نجنگیده باشند، کل آنچه به دست آمده است متعلق به امام(ع) است که هرگونه تمایل داشت، مصرف کند (کلینی، ۱۳۸۸: ۴۳/۵-۴۴).

بنابر گزارش‌های تاریخی، غنائم بنی‌قریظه پس از تخمیس و جداکردن یک‌پنجم آن در میان شرکت‌کنندگان حاضر در آن جنگ تقسیم شد. در منابع تاریخی روایاتی درباره‌ی چگونگی تقسیم غنائم بنی‌قریظه وجود دارد. چنانکه در نمودار اسناد این روایات در شکل (۳) ملاحظه می‌کنید، یک روایت از موسی بن عقبه، یک روایت از ابن اسحاق و سه روایت در مغازی واقدی در این زمینه وجود دارد.

* این گزاره کلی شرایط جزئی نیز دارد که مورد بحث مقاله حاضر نیست. این قیاس کلی درباره‌ی دو جنگ نضیر و قریظه کافی است که در یک منطقه از مدینه واقع بوده‌اند.

شکل (۳). نمودار اسناد روایات تخمیس غنایم بنی قریظه (خط چین نماینده مسیر اسناد حاکم نیشابوری است)

متن این روایات را در جدول (۳) مشاهده می کنید. در روایت ۱ یعنی روایت موسی بن عقبه (د. ۱۴۱ق) از زهری (د. ۲۴ق) آمده است که اموال آنها بین مسلمانان حاضر در جنگ تقسیم شد. در دو نسخه از روایت ابن اسحاق (د. ۱۵۱ق) (روایت ۲) نیز که ابن هشام (د. ۲۱۸ق) و طبری (د. ۳۱۰ق) از دو طریق متفاوت ثبت کرده اند، آمده است که خمس اموال جدا و بقیه آن بین مسلمانان سهم بندی شد. ممکن است گفته شود که خاستگاه روایات موسی بن عقبه و ابن اسحاق در عمده موارد یکی است، چون هر دو شاگرد زهری بوده اند، اما روایات واقدی در این زمینه با توجه به اسناد آنها از مصادر مختلف بیان شده است. روایات ۳ تا ۵ را واقدی (د. ۲۰۷ق) نقل کرده است. او از طریق ابن ابی سبره (د. ۱۶۲ق) از مسور بن رفاعه قرظی (د. ۱۳۸ق)، میزان غنایم قریظه را روایت کرده و در ضمن آن بیان کرده است که مقداری شراب و خم های شراب نیز در میان غنایم بود که همه را دور ریختند و در خمس هم منظور نشد. در روایت دیگری از جابر بن عبدالله (د. ۷۸ق) نقل شده است که من از کسانی بودم که در آن روز خم های

شراب را می شکستند (واقدی، ۱۴۰۹: ۱۴۰/۲). از عبارت مسور که گفته است خم های شراب در خمس منظور نشد، مشخص است که بقیه غنایم تخمیس شدند و فقط شراب جزء آنها قرار نگرفت. مسور بن رفاعه قرظی از نسل بنی قریظه است که بخاری در *ادب المفرد* و نسائی در *مسند مالک* از او روایت کرده اند (مزی، ۱۴۰۰: ۵۸۰/۲۷، ش ۵۹۶۶).

روایت ۴ از ابراهیم بن جعفر (د. ۱۹۱ق) از پدرش جعفر بن محمود مفصل تر است. جعفر بن محمود صاحب کتاب مغازی بوده است. در این روایت تقسیم غنایم این گونه شرح شده است: در غزوه بنی قریظه مجموع اسب مسلمانان ۳۶ تا بود و پیامبر (ص) سه اسب یدک داشتند و برای خود فقط یک سهم منظور فرمود و مجموعه سهام ۳۰۷۲ سهم بود. اموال را نخست به ۵ بخش مساوی تقسیم کردند و سهمی را به نام خداوند متعال کنار گذاشتند. همچنین نسبت به ائاثیه و چهارپایان و اسیران به همین طریق رفتار شد. ۴ بخش دیگر میان مردم تقسیم شد

جدول (۳). روایات مربوط به تخمیس غنایم بنی قریظه

ش	اسناد	منبع	متن عربی
۱	موسی بن عقبه	بیهقی، ۱۴۰۵: ۲۰/۴؛ ذهبی، ۲۰۰۳: ۲/۳۱۵.	و نَسَبَ نِسَاءَهُمْ وَ ذَرَارِيَهُمْ، وَ قَسَمَ أَمْوَالَهُمْ بَيْنَ مَنْ حَضَرَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ.
۲	یونس بن بکر - ابن اسحاق	ابن هشام، ۲۴۴/۲-۲۴۵	ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) قَسَمَ أَمْوَالَ بَنِي قُرَيْظَةَ وَ نِسَاءَهُمْ وَ أبنَاءَهُمْ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، وَ أَعْلَمَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ سَهْمَانَ الْخَيْلِ وَ سَهْمَانَ الرَّجَالِ، وَ أَخْرَجَ مِنْهَا الْخُمْسَ، فَكَانَ لِلْفَارِسِ ثَلَاثَةَ أَسْهُمٍ، لِلْفَرَسِ سَهْمَانٌ وَ لِقَارِبِهِ سَهْمٌ، وَ لِلرَّاجِلِ مَن لَيْسَ لَهُ فَرَسٌ، سَهْمٌ. وَ كَانَتْ الْخَيْلُ يَوْمَ بَنِي قُرَيْظَةَ بَيْتَةً وَ ثَلَاثِينَ فَرَسًا، وَ كَانَ أَوَّلُ فَيءٍ وَقَعَتْ فِيهِ السَّهْمَانُ، وَ أَخْرَجَ مِنْهَا الْخُمْسَ، فَعَلَى سَنَتِهَا وَ مَا مَضَى مِنْ رَسُولِ اللَّهِ (ص) فِيهَا وَقَعَتْ الْمَقَاسِمُ، وَ مَضَتْ السَّنَةُ فِي الْمَغَازِي.
	سلمة بن فضل - ابن اسحاق	طبری، ۱۳۸۷: ۵۹۱/۲-۵۹۲	ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) قَسَمَ أَمْوَالَ بَنِي قُرَيْظَةَ وَ نِسَاءَهُمْ وَ أبنَاءَهُمْ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، وَ أَعْلَمَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ سَهْمَانَ الْخَيْلِ وَ سَهْمَانَ الرَّجَالِ، وَ أَخْرَجَ مِنْهَا الْخُمْسَ، فَكَانَ لِلْفَارِسِ ثَلَاثَةَ أَسْهُمٍ، لِلْفَرَسِ سَهْمَانٌ وَ لِقَارِبِهِ سَهْمٌ، وَ لِلرَّاجِلِ مِمَّنْ لَيْسَ لَهُ فَرَسٌ سَهْمٌ، وَ كَانَتْ الْخَيْلُ يَوْمَ بَنِي قُرَيْظَةَ بَيْتَةً وَ ثَلَاثِينَ فَرَسًا، وَ كَانَ أَوَّلُ فَيءٍ وَقَعَتْ فِيهِ السَّهْمَانُ وَ أَخْرَجَ مِنْهُ الْخُمْسَ، فَعَلَى سَنَتِهَا وَ مَا مَضَى مِنْ رَسُولِ اللَّهِ (ص) فِيهَا وَقَعَتْ الْمَقَاسِمُ، وَ مَضَتْ السَّنَةُ فِي الْمَغَازِي، وَ لَمْ يَكُنْ يَسْهَمُ لِلْخَيْلِ إِذَا كَانَتْ مَعَ الرَّجْلِ الْإِلْفَرَسِيِّينَ.
۳	ابن ابی سبره - مسور بن رفاعه	واقدي، ۱۴۰۹: ۵۱۰/۲	وَ جَدَّ فِيهَا أَلْفٌ وَ خَمْسِمِائَةَ سَيْفٍ، وَ ثَلَاثِمِائَةَ دَرَعٍ، وَ أَلْفَا رَمْحٍ، وَ أَلْفٌ وَ خَمْسِمِائَةَ تَرَسٍ وَ حِجْفَةٍ. وَ أَخْرَجُوا أَثَانًا كَثِيرًا، وَ أُنِيَّةً كَثِيرَةً، وَ وَجَدُوا خُمْرًا وَ جَرَارَ سُكَّرٍ، فَهَرِيقَ ذَلِكَ كُلِّهِ وَ لَمْ يُخْمَسْ. وَ وَجَدُوا مِنَ الْجَمَالِ النُّوَاضِحِ عِدَّةً، وَ مِنَ الْمَاشِيَةِ، فَجَمَعَ هَذَا كُلَّهُ.
۴	ابراهيم بن جعفر - جعفر بن محمود	واقدي، ۱۴۰۹: ۵۲۲/۲-۵۲۳	كَانَتْ الْخَيْلُ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ سِتًّا وَ ثَلَاثِينَ فَرَسًا، وَقَادَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) ثَلَاثَةَ أَفْرَاسٍ، فَلَمَّ يَضْرِبُ إِلَى سَهْمًا وَاحِدًا، وَ كَانَتْ السَّهْمَانُ ثَلَاثَةَ آلَافٍ وَ اثْنِينَ وَ سَبْعِينَ سَهْمًا، وَ أَسْهَمَ يَوْمَئِذٍ عَلَى الْأَمْوَالِ، فَجَزَّتْ خَمْسَةَ أَجْزَاءٍ، وَ كَتَبَ فِي سَهْمٍ مِنْهَا «لِلَّهِ»، وَ كَانَتْ السَّهْمَانُ يَوْمَئِذٍ بَوَاءً، فَخَرَجَتْ السَّهْمَانُ، وَ كَذَلِكَ الرُّؤْيَةُ وَ الْإِبِلُ وَ الْغَنَمُ وَ السَّبْيُ. ثُمَّ فَضَّ أَرْبَعَةَ أَسْهُمٍ عَلَى النَّاسِ، وَ أَحْذَى النِّسَاءَ يَوْمَئِذٍ اللَّاتِي حَضَرَ الْقِتَالَ، وَ ضَرَبَ لِرَجُلَيْنِ - وَاحِدٌ قُتِلَ وَ آخَرٌ مَاتَ. وَ أَحْذَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) نِسَاءً شَهَدْنَ بَنِي قُرَيْظَةَ وَ لَمْ يَسْهَمِ لَهُنَّ - صَفِيَّةُ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَ أُمُّ عِمْرَةَ، وَ أُمُّ سَلَيْطٍ، وَ أُمُّ الْعَلَاءِ، وَ السَّمِيرَاءُ بِنْتُ قَيْسٍ، وَ أُمُّ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ.
۵	عبد الحميد بن جعفر - جعفر بن عبدالله	واقدي، ۱۴۰۹: ۵۲۳/۲-۵۲۴	كَانَ السَّبْيُ أَلْفًا مِنَ النِّسَاءِ وَ الصَّبِيَّانِ، فَأَخْرَجَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) خُمْسَهُ قَبْلَ بَيْعِ الْمُغَنَمِ، جِزَاءَ السَّبْيِ خُمْسَةَ أَجْزَاءٍ، فَأَخَذَ خُمْسًا، فَكَانَ يَعْتَقُ مِنْهُ وَ يَهَبُ مِنْهُ، وَ يَخْدُمُ مِنْهُ مَن أَرَادَ، وَ كَذَلِكَ صَنَعَ بِمَا أَصَابَ مِنْ رَثْمِهِمْ، فَسَمَّتْ قَبْلَ أَنْ تَبَاعَ، وَ كَذَلِكَ النَّخْلُ، عَزَلَ خُمْسَهُ، وَ كُلُّ ذَلِكَ يَسْهَمُ عَلَيْهِ (ص) خُمْسَةَ أَجْزَاءٍ، وَ يَكْتَبُ فِي سَهْمٍ مِنْهَا «لِلَّهِ» ثُمَّ يَخْرُجُ السَّهْمُ، فَحَيْثُ صَارَ سَهْمُهُ أَحْذَهُ وَ لَمْ يَتَّخِئِرْ. وَ صَارَ الْخُمْسُ إِلَى مُحَمَّمةِ ابْنِ جِزَاءِ الزَّبِيدِيِّ، وَ هُوَ الَّذِي قَسَمَ الْمُغَنَمَ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ.

ارجاع آن آورده است (ابن سعد، ۱۴۱۸: ۵۸/۲). مفهوم کلی این روایات این است که غنایم قریظه تخمیس شد و پس از جداکردن خمس آن در بین حاضران در جنگ تقسیم شد. این مسئله نشان می‌دهد غنایم قریظه از نوع مآفاه‌الله متعلق به پیامبر (ص) نبود که مسلمانان برای کسب آن اسب و شتری نتاخته و زحمتی نکشیده باشند، بلکه در قریظه جنگ و پیکار و درگیری فیزیکی رخ داد و به سبب این زحمت و مجاهده، غنایم حاصل از این غزوه در بین مسلمانان شرکت‌کننده در آن تقسیم شد. بنابراین نوع تقسیم غنایم، که بنابر شواهد تاریخی تخمیس بوده است، گویای وقوع جنگ و درگیری در بنی قریظه است.

واقدي روایت دیگری را نیز در این زمینه آورده است که عبد الحمید بن جعفر (د. ۱۵۳ق) آن را از پدرش جعفر بن عبدالله بن حکم نقل کرده است (روایت ۵): مجموعه اسیران از زن و بچه هزار نفر بودند. پیامبر (ص) پیش از فروش غنایم، خمس آنها را جدا فرمود و اسیران را هم به پنج قسمت تقسیم کرد و خمس آنها را هم در اختیار خود گرفت. گروهی را آزاد کرد و بعضی را هم به افراد بخشید و بعضی از آنها را هم به خدمت گماشت. درباره اثاثیه و درختان خرما هم همچنین رفتار شد و یک پنجم آنها کنار گذاشته شد... ابن سعد در طبقات الكبرى درباره تقسیم غنایم قریظه، روایت عبد الحمید بن جعفر را بدون ذکر

نتیجه گیری

در این مقاله شواهدی ارائه شد که بر وجود جنگ و درگیری فیزیکی در قریظه دلالت دارد. چنانکه بیان شد هیچ روایتی وجود ندارد که به صراحت درباره وقوع نیافتن جنگ در بنی قریظه سخن گفته باشد، بلکه برخی از منابع درباره وقایع هنگام محاصره سکوت کرده و برخی دیگر به تیراندازی و جنگ در قریظه اشاره کرده‌اند. گزارش‌هایی نیز ارائه شد که مستقیماً به جنگ و کشتن شخصی از بنی قریظه توسط زبیر بن عوام و کشته شدن بزرگان قریظه توسط علی (ع) اشاره کرده است. همچنین اشعاری مربوط به غزوه قریظه بیان شد که در آنها جنگ خونینی را تصویر کرده بود که به پیروزی منجر شد. تفاوت سرنوشت بنی قریظه و بنی نضیر در جنگیدن و جنگیدن در روایت عبدالله بن عمر و ایات حسان بن ثابت، به‌عنوان شاهدان واقعه ارائه شد. روش تقسیم غنایم قریظه نیز به‌عنوان شاهد مهمی بر وقوع جنگ در قریظه بیان شد. گفتیم که تقسیم غنایم قریظه به‌صورت تخمیس و تقسیم چهارپنجم آن بین جنگجویان حاضر در جنگ انجام شد؛ حتی به زنانی که برای پشتیبانی در جنگ حاضر شده بودند نیز سهمی تعلق گرفت. این مدل تقسیم غنایم مربوط به زمانی است که برای جنگ اسب تاخته باشند و جنگیده باشند والا شبیه به همین اتفاق درباره بنی نضیر رخ داد، اما چون تسلیم شدند و جنگی رخ نداد، تمام غنایم و اموالشان در اختیار پیامبر (ص) قرار گرفت. وجود این شواهد که معارضی ندارند در کنار یکدیگر، نشانه وقوع جنگ و درگیری فیزیکی در بنی قریظه است؛ جنگی که بنی قریظه در آن شکست خوردند. با توجه به این نتیجه باید به بازنگری در روایات دیگر غزوه بنی قریظه پرداخت.

کتابنامه

۱. یوسف حوت، ریاض: مکتبه الرشد.
۲. ابن اثیر، علی بن محمد (۱۴۰۹ق)، *اسدالغابه فی معرفه الصحابه*، بیروت: دارالفکر.
۳. ابن حبان، محمد (۱۴۰۸ق)، *صحيح ابن حبان*، بیروت: الرساله.
۴. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۱۵ق)، *الاصابه فی تمییز الصحابه*، به کوشش عادل احمد و علی محمد معوض، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۵. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۰۴ق)، *تهذیب التهذیب*، بیروت: دار الفکر.
۶. ابن راهویه (۱۴۱۲ق)، *مسند اسحاق بن راهویه*، مدینه: مکتبه الایمان.
۷. ابن زنجویه، حمید بن مخلد (۱۴۰۶ق)، *الأموال*، به کوشش شاکر ذیب فیاض، ریاض: مرکز الملك فيصل للبحوث و الدراسات الاسلامیه.
۸. ابن سعد، محمد (۱۴۱۸ق)، *الطبقات الکبری*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۹. ابن هشام، عبدالملک (بی‌تا)، *السیره النبویه*، بیروت: دار المعرفه.
۱۰. ابوالفرج اصفهانی (۱۴۱۵ق)، *الأغانی*، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۱۱. ابوداود (۱۴۳۰ق)، *سنن ابی داود*، دار الرساله العلمیه.
۱۲. ابو عوانه (۱۴۱۹ق)، *مستخرج ابی عوانه*، بیروت: دار المعرفه.
۱۳. احمد بن حنبل (۱۴۲۱ق)، *مسند أحمد*، بیروت: الرساله.
۱۴. ایازی، سید محمدعلی (۱۳۹۱ش)، «تأملی پیرامون روایت کشتار یهودیان بنی قریظه در منابع تاریخ و تفسیر»، *فصلنامه پژوهش‌های قرآنی*، سال ۱۸، ۳، ۱۲۰-۱۴۳.
۱۵. بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۲۲ق)، *صحيح البخاری*، دار طوق النجاه.

۱. ابن ابی شیبیه، عبدالله بن محمد (۱۴۰۹ق)، *المصنف فی الاحادیث و الآثار*، به کوشش کمال

۱۶. بزار، احمد بن عمرو (۱۹۸۸م)، مسند بزار، مدینه: مکتبه العلوم و الحكم.
۱۷. بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۰۵ق)، دلائل النبوه و معرفه احوال صاحب الشریعه، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۸. بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۱۲ق)، معرفه السنن و الآثار، دمشق - بیروت: دار قتیبه.
۱۹. بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۲۴ق)، سنن الکبری، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۰. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (۱۴۱۱ق)، المستدرک علی الصحیحین، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۱. خطیب بغدادی (۱۴۲۲ق)، تاریخ بغداد، بیروت: دار الغرب الاسلامی.
۲۲. ذهبی، شمس‌الدین (۱۴۰۵ق)، سیر اعلام النبلاء، بیروت: الرساله.
۲۳. ذهبی، شمس‌الدین (۲۰۰۳م)، تاریخ الاسلام و وفيات المشاهیر و الاعلام، بیروت: دار الغرب الاسلامی.
۲۴. سعید بن منصور (۱۴۰۳ق)، سنن سعید بن منصور، هند: دار السلفیه.
۲۵. شاپندر، غالب حسن (۱۴۲۷ق)، لیس من سیره الرسول الکیریم، بیروت: دار العلوم، ۱۴۲۷ق، ص ۲۳۳-۲۸۱.
۲۶. ضیائی، علی اکبر، «ابان بن تغلب»، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، ص ۳۴۴-۳۴۶.
۲۷. طائی، نجاح (۱۳۸۲ش)، مظلوم‌نمایی یهود در طول تاریخ، لندن: دار الهدی لإحیاء التراث.
۲۸. طبرانی، سلیمان بن احمد (۱۴۱۵ق)، المعجم الکبیر، قاهره: مکتبه ابن تیمیه.
۲۹. طبرسی، احمد بن علی (۱۳۸۶ق)، الاحتجاج علی اهل اللجاج، بیروت: دار النعمان.
۳۰. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۹۰ق)، اعلام الوری باعلام الهدی، تهران: اسلامیه.
۳۱. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق)، تاریخ الأمم و الملوک، بیروت: دار التراث.
۳۲. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۷ق)، الفهرست، تحقیق شیخ جواد قیومی، قم: مؤسسه نشر الفقاهه.
۳۳. عاملی، جعفر مرتضی (۱۴۲۶ق)، الصحیح من سیره النبی الأعظم، قم: دار الحدیث.
۳۴. صنعانی، عبدالرزاق (۱۴۰۳ق)، المصنف، هند: المجلس العلمی.
۳۵. قاسم بن سلّام (۱۴۰۸ق)، الاموال، بیروت: دار الفکر.
۳۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۸ق)، الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۷. مزی، یوسف بن عبدالرحمن (۱۴۰۰ق)، تهذیب الکمال، بیروت: الرساله.
۳۸. مسلم بن حجاج (بی‌تا)، صحیح مسلم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۹. نوازنی، احمد رضا، علی حسن بگی، علیرضا طیبی، کیوان احسانی (۱۳۹۷ش)، «غزوه بنی قریظه و اعتبارسنجی گزارش‌های مشهور تاریخی درباره آن»، مطالعات تاریخی جنگ، ۶، ۱۳۹-۱۶۳.
۴۰. واقدی، محمد بن عمر (۱۴۰۹ق)، المغازی، بیروت: انتشارات اعلمی.
۴۱. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (بی‌تا)، تاریخ الیعقوبی، بیروت: دار صادر.
42. Ahmad, Barakat (1979), *Muhammad and the jews: A re-examination*, Indian Institute of Islamic Studies, Vikas.
43. Arafat, W. N. (1976), *New Light on the Story of Banu Qurayza and the Jews of Medina*, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 100-107.
44. Kister, M. J. (1986), *The Massacre of the Banu Qurayza: A Re-examination of a Tradition*, Jerusalem Studies in Arabic and Islam 8: 61-96.
45. Watt, Montgomery (1952), *The Condemnation of the Jews of Banu Qurayzah*, The Muslim World, 42 (3): 160-171.